

ALMAN ORDO-LİBERALİZMİNİN TEMELLERİ

Heinz Rieter, Matthias Schmolz, "The Ideas Of German Ordoliberalism 1938-45: Pointing The Way A New Economic Order", The European Journal of the History of Economic Thought 1:1, Autumn, 1993.

Yazan: Heinz Rieter-Mathias Schmolz

Çeviren: Tarık Vural

I. Ekonomi ve Nasyonal Sosyalizm

Batı Almanya'nın ekonomik düzeni ve politikası kati şekilde Freiburg Ekolü'nün ordoliberal düşünce biçiminden etkilenmiştir. Bu, genellikle bilinen bir konudur ve yeterli sayıdaki akademik araştırmada ele alınmıştır.¹ Bu konunun çok fazla bilinmeyen yönü ise, ordoliberal düşünce biçiminin temellerinin 1945'den önceki dönemlere uzandığıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği sıralarda, Freiburg Ekolü, fikirlerini, çoğunlukla savaş sonrası ekonominin şekillenmesine adanmıştı. Bu fikirlerin pek çoğu, Hitler'e karşı gelişen Alman direnişinin ekonomik ve sosyal planlarını önemli derecede etkiledi. Bu gerçek bugün de görece bir şekilde belgelerle ortaya konulmuştur (özellikle Blumenberg – Lampe 1973 ve 1986; Müller 1988'e bakınız). Diğer taraftan, bu dönemdeki Alman neoliberalizminin fikirleri ve ekonomideki pek çok akım arasındaki bağlar pek fazla aydınlığa kavuşturulmadı.² Savaşın bitmesinden ve Nazi rejiminin yıkılmasından bu yana hemen hemen elli yıl geçmiş olmasına rağmen, 1933 ve 1945 yılları arasındaki Alman ekonomisinin geniş kapsamlı ve konuya hakim bir tarihi henüz yazılmış değildir. Bu durumun pek çok nedeni vardır. Başlangıç olarak denebilir ki, -tarihçilerin gözüyle- dönemin olayları çok yakın bir geçmişe aittir. Fakat bunun ötesinde, bilim tarihinde karanlık ve baskıcı bir dönem açan bu olayı içeren araştırma konusundan yeterli düzeyde ayrı olabilmek, herhangi bir gözlemci için bu özel durumda bilhassa zordur. Bu durum yirminci yüzyılın en tanınmış Alman tarihçilerinden biri olan Friedrich Meinecke (1946)'e göre birbirinden ayrılamaz surette "Alman Felaketi" ile bağlantılıdır. Meinche, Üçüncü Reich'in¹ yirmi yılında şahit olduğumuz korkunç olaylara atıfta bulunur ve 'onları gerçekten anlayıp anlayamayacağımızı' merak ederek devam eder (ibid.:5). Bu sorunun yanıtı ise hala belirsizdir.

Savaş sonrası dönemin başlangıcında Alman bilim ve akademi çevreleri mevcut geçmişlerini ortaya koymak için çok az çaba sarf etti. Durum felce uğramış görünüyordu, problem bir tarafa itilmiş ve yeni bir yön arayışına girilmişti. Akademisyenler ve bilim çevreleri 'sıfır saat'ten konuşmayı seviyorlardı, anlamlı olarak ileriye bakıyorlardı ve yenilmiş ve mahvolmuş ülkeyi çevreleyen çok acil ekonomik problemler yığınına yönelmişlerdi. Bu tarihsel durumda, geleceğe 'kaçış' isteği bilim adamlarının içinde bulunduğu kişisel konumlarıyla da açıklanabilir. Pek çoğu Nazilerce sürgüne ya da gizli göçe zorlanmıştı;

¹ Çevirenin Notu: Reich Almanca'da devlet anlamına gelen bir kelimedir. Günümüzde Alman İmparatorluğu veya Alman devletinin diğer adlarını belirtmek için kullanılır. Üçüncü Reich (1933-1945): Hitler tarafından birleştirilmiş bir Almanya temeli üstüne kurulmuş totaliter bir devletti. Hitler'in ırkçı ve ilhakçı siyaseti Almanya'yı 1945 felaketine sürükledi.

1945'den önce ve sonra görevlerini koruyabilenler ya Nasyonal Sosyalizmin destekçisi ya da yoldaşı iken ya da rejime karşı aktif veya pasif direnişlerine rağmen hayatta kalabilmişlerken, sürgündekilerin sadece birkaçı Almanya'ya geri dönebildi. Yeni akademik çevreler, zulümlerle ya da Nazilerle herhangi bir irtibatı bulunmayan, genellikle yeni kimselerden oluşuyordu. Yeni Almanya'nın her iki yanındaki akademik çevre bu farklı gruplardan oluşuyordu. Bu koşullarda sessizliğin bir tehdit oluşturması ve meslektaşlar arasında rütbelerin yakınlaşması şaşırtıcıdır. İtiraf edildiği gibi, bu dönemde Nazi geçmişlerinden dolayı bireysel olarak akademisyenleri kötülemeyi amaçlayan tartışmalı ve tek taraflı çok sayıda broşür basıldı, fakat bu atmosferdeki ortamı karışıklık içine itmeyi başaramadılar, gerçekte onun güçlenmesine hizmet ettiler. Akademik ve bilimsel çevre nadiren tek bir ses olarak konuşabilen bir kurum olabildi. Üçüncü Reich zamanında bunun bir güçsüzlük olduğu kanıtlandı; akademisyenler ve üniversiteler- hatta resmi kiliseler – Nazi terörüne karşı ortak bir cephe oluşturamadılar ve kararlı bir muhalefet geliştiremediler.

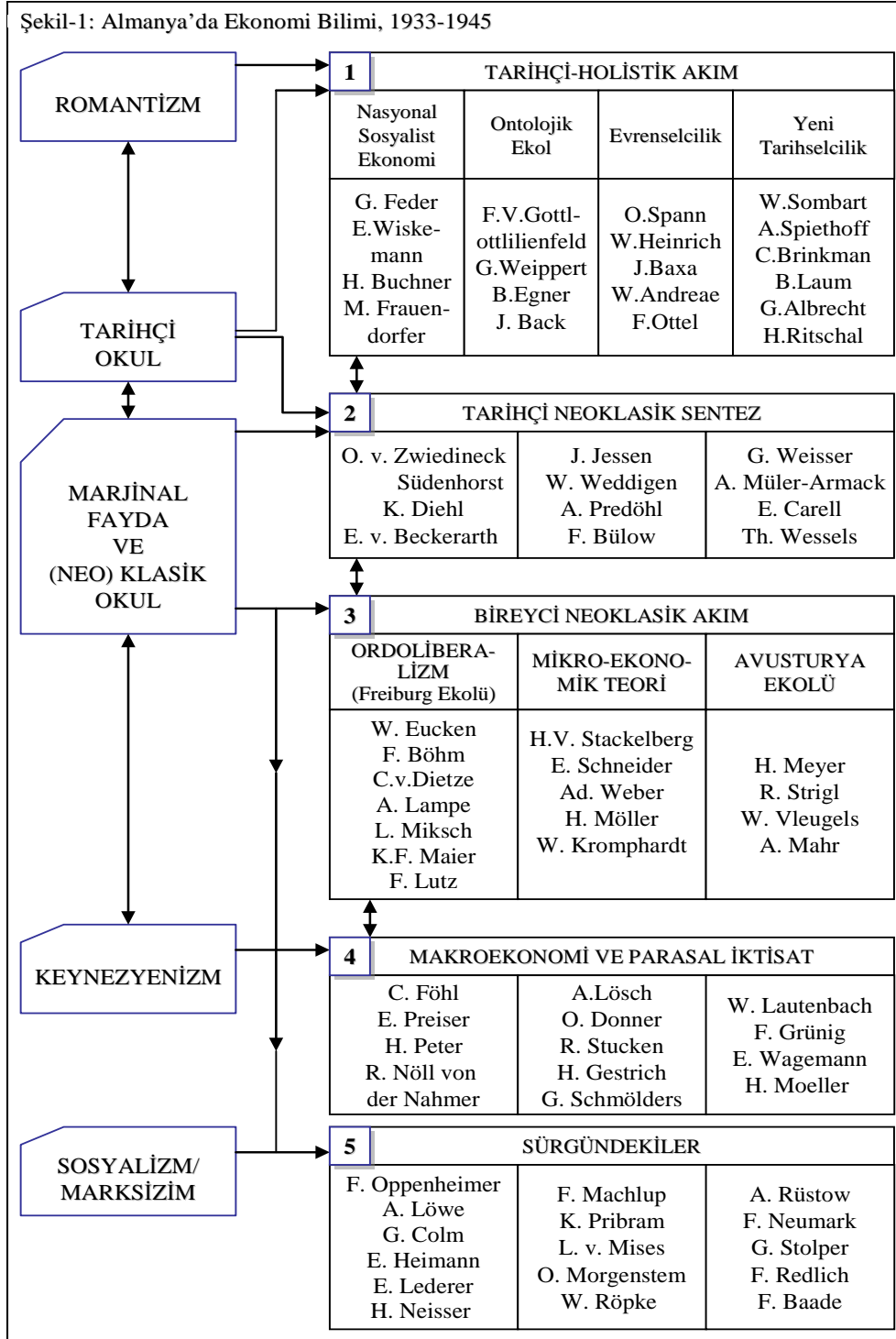
Bir yandan, Nasyonal Sosyalist sistem, gelişimi, işleme ve etkisi, diğer yandan ise, Nazi zulmüne karşı açık ve üstü örtülü bir direniş 1945'ten beri Alman tarihsel ve politik bilim araştırmalarında en önemli alanlardan birini oluşturmuştu. Yine de, bazen savaştan sonraki dönemde, Üçüncü Reich'de bilimin ve bilimsel kurumların rolüyle uzlaşmaya varmak için az çok çaba harcandı. Sadece akademik çevreler çeşitli derecelerde olaylara bilfiil karıştıklarında pek çok disiplin geçmişe daha istekli şekilde dönmeye başladı. Hatta o dönemde bu çok hassas bir konu olarak gelişti. Görüldüğü gibi mantığa aykırı olarak, tarafsız analiz ve değerlendirme çabalarına karşı çıkanlar tamamen Nazi diktasının hayatta kalan muhalifleri ve kurbanlarıydı. Bir örnek önemli bir direnişçinin kızı olan Marianne Meyer-Krahner, Carl Goerdeler; 20 Temmuz 1944'de Hitler'e yapılan suikast girişiminin 40. yıl dönümü kutlamaları dolayısıyla gerçekleştirilen bir uluslararası kongrenin sonuçları üzerine yorumlar yaptı (Schmadeke ve Steinbach 1985), "O dönemin bir tanığı olarak" kendisinin, bugünün soğuk ve analitik düşünen tartışmalarının karşısında, bugünlerde insanlar için direnişteki motive eden ve biçimlendiren değerler sistemini ve duyguları anlamak zor olduğundan, sanki bir duvarın önünde duruyormuş hissine kapıldığını söyledi (Hacke 1986: 42). Bu tutum anlaşılabilir. Bu dönemde gelişen tüm bu düşünceler ve eylemler ancak o dönemin şartları içinde değerlendirilebilir. Fakat Klaus Scholdeer'ın açıklamalarını içeren özet bir şekilde basılmış, 1933'den 1945'e *Mittwochs-Gesellschaft*'ın (Çarşamba Topluluğu'nun) kayıtları en iyi şekilde gösteriyor ki, bu kolay bir görev değildir. Kökenleri 1863'den öncesine dayanan ve aralarında hem Hitler'in takipçilerinin hem de muhaliflerinin bulunduğu bu elit grubun üyeleri, farklı politik ve bilimsel görüş açalarına sahip önder kişiliklerdi. Onların Nasyonal Sosyalist ideolojiye verdikleri yanıt karmaşık olmuştur. Bununla beraber, birbirleriyle ilişkileri daima güven ve bütünlük içinde gelişmiştir. 'Historikerstreit' (1987) denilen Nasyonal Sosyalizmin tarihsel yönü ve Alman tarihçileri ile sosyal bilimciler arasındaki 1980'lerin ortalarında patlak veren korkunç cinayetler hakkındaki bir tartışma- bugün hala Alman tarihsel dönemi hakkında uzlaşmaya varılmış bir hükme ulaşmanın ne kadar güç olduğunu ortaya koyar. 1946'ya ilişkin Friedrich Meinecke'in önsezisinin doğruluğu tekrar kanıtlanmış görünmektedir.

Gerçekte, Nazi dönemindeki Alman bilimsel tarihinin sistematik ve etkili bir şekilde yeniden değerlendirilmesine, geçtiğimiz on yıl içerisinde başlanmıştır. Bu çalışmalar bireysel akademik disiplinlere değil bunun yanında akademik ve bilimsel sistemlerin tümüne (Lundgreen 1985; Srubar 1988; Heiber 1991/92), kişisel olarak üniversitelerde (e.g. Becker et.

al. 1987; Golczewski 1989) ve fakültelerde (e. g. Schefold 1989: 111-36) yapılıyordu-örneğin hukuk (Böckenförde 1985; Stolleis ve Simon 1989; Sacker 1992), psikoloji (e.g. Geuter 1984; Lockot 1985), tarihsel bilim ve sosyoloji (Klingemann 1986; Mommsen 1992), biyoloji (Deichmann 1992) ve filoloji (e.g. Christmann et al 1987; Golczewski 1989). Ekonomi konusunda yakın zamanda üç geniş çaplı çalışma yapıldı (Krohn, 1987; Kruse, 1988; Woll, 1988). Claus-Dieter Krohn önceden Weimar Cumhuriyeti'ndeki ekonomik gelişme üzerine bir çalışma yayınlamıştı (Krohn 1981); fakat bu ağırlıklı olarak politik ve ideolojik kategoriler hakkındaydı. Bu çalışmada yazar açıkça sosyalist ekonomistlerle ilgilenmekte ve ikinci kitabında onların sürgündeki kaderlerini araştırmaktadır (1987). Helmut Woll (1988) "Faşist ekonomiler" diye bir şeyin olup olmadığını ya da hangi çapta olduğunu sorgular ve fikirlerinin nereden geldiğini, nasıl bir sistem içinde organize edildiklerini ve pedagojik açıdan hangi nedenlerin bu fikirleri yarattığını göstermeye çalışır. Christina Kruse ise (1988) doktora tezinde, Nazi yönetimi ideolojisi ve sisteminin çağdaş ekonomilere etkilerini araştırır. Woll ve Kruse'un araştırmalarındaki nispeten sınırlı alanlar, hiçbir çalışmanın o dönemdeki ekonomik düşünceyi geniş çaplı analiz etmeyi amaçlamadığını göstermektedir. Böyle bir analizdeki tek mükemmel girişim, yazarının Marksist Ortodoks eğilimleri ve bu tartışmanın parçalanması nedeniyle tesirini kaybeden Werner Krause'nin (1969) monografisidir.

Bu dönemin düşünsel tarihi hakkındaki bilgimizde hala pek çok boşluk ve çatlaklar var. Nitekim ekonomik düşünceleri kendi çalışmaları içinde birleştirmeyi arzulayan tarihçiler güvenilir bir bilgi kaynağından yoksundurlar.³ Ekonomistler de, o dönemin araştırma koşullarının ve çeşitli ekonomik yönelimlerin detaylı bir resmini ortaya koymak gibi zorlu bir görevle karşı karşıyadırlar. Sonuç olarak, bu dönemin sadece yüksek bir seviyedeki değerli teorik katkıları değil, aynı zamanda bugün hala eğitici olan metodolojik fikirleri ve ekonomi politikası tartışmalarını da ürettiği sıklıkla göz ardı edilmektedir. Nihayet, bilimin sosyologları hem politikanın, ahlakın ve bilimin etkileşimine, hem de totaliter bir devletteki araştırma programlarının gelişimine ilişkin olan bu döneme ait zengin bir kaynak damarına erişebilirler.

Şekil-1: Almanya'da Ekonomi Bilimi, 1933-1945

II. Freiburg Ekolü ve Çağdaş Ekonomiler

Şekil-1, 1933 ve 1945 yılları arasında Almanya'daki ekonomi biliminin ana hatlarını gösteren şematik bir taslağın kabaca görünüşüdür ve bu fikirler planı içinde *Ordoliberalizm*'in ve *Freiburg Ekolü*'nün yerini göstermektedir.⁴ Her iki akımın da bazı temsilcilerinin isimleri verilmiştir.

1933'de Nazilerin gücü ele geçirmeleri, üniversiteler ve diğer araştırma merkezlerindeki ekonomistlerin ve sosyal bilimcilerin hemen hemen yarısının kovulmuş olması gibi basit bir nedenden dolayı, Alman ekonomisindeki başlıca kırılma noktasını ifade etmekteydi (Krohn

1987: 19). Bilim adamları bazen dolambaçlı yollardan- Amerika'ya ve özellikle Türkiye'ye sığındılar ve çoğunlukla bilimsel çalışmalarını oralarda devam ettirdiler (Şeklimizin 5. bölümü). Yahudi soyundan gelen ve/ veya 1933 öncesi sosyalist ve liberal inanışlarına politik bir ifade getiren tüm ekonomistler ülkeden kovuldular. Sonuç olarak, ekonomik düşüncenin sosyalist ve Marksist gelenekleri sadece Nazi Almanya'sında görülmez. Diğer taraftan, Liberal kökenli ekonomistler, fikirlerini geliştirmek ve yaymak için azda olsa bazı faaliyet alanlarını ellerinde bulundurabiliyorlardı (Böhm 1955; Schmolders 1980), ve Freiburg Ekolü özellikle bu sınırlı faaliyet alanını sömürmeyi amaçlıyordu.

Almanya'da ve 1938'de Almanya'ya katılana kadar Avusturya'da kalan ekonomistler, aşağıda belirlediğimiz, başlıca dört akıma ayrılmıştı:

1. Tarihsel – holistik akım
2. Tarihsel – neoklasik sentez
3. Bireysel – neoklasik akım
4. Makroekonomik ve parasal iktisat

Bu akımların hiçbiri bilimsel anlamda sosyolojide bir 'ekol' oluşturmazlar. Fakat kimi ekollar bazı açılardan bu hareketlerin içerisinde tanımlanabilir. Örneğin, ilk grup içinde, Friedrich Gottl-Ottlilienfeld etrafındaki *Ontolojik Ekol* ve Othmar Spann tarafından kurulan *Evrensellik Ekolü* ve üçüncü grup içindeki, *Avusturya Ekolü* ve burada özellikle ilgilendiğimiz *Freiburg Ekolü*. İki kavramsal derece şemamızda kesişmektedir: Mikroekonomik teorinin kısımları ve makroekonomik ve parasal iktisat, çalışmanın özel alanlarına atıfta bulunur, oysa tüm diğer durumlar arasındaki farklılıklar düşünsel tarihin ya da metodolojik yönelimlerin içerisindeki eğilimlerin temelinde oluşmuştur. Bunu takiben bu örtüşmeler kişilere ya da konu alanlarına dayanarak ortaya çıkar, fakat bunların araştırmamızın içeriğinde özel bir önemi yoktur.

Şekilde açık kutuların üzerindeki sıra önemli habercileri ve fikir kaynaklarını göstermektedir ve yatay ve dikey oklar etkileşimin yönlerine işaret eder. Bu etkileşimler sıkı geçici bir ardışıklık içinde gösterilmemiştir. Örneğin, Almanya'daki gelişmelere paralel olarak, özellikle Keynesyencilik'in 1930'larda belirgin bir etkisi olmuştur. Yabancı araştırmalar üzerine Alman ekonomistlerinin çalışmalarının yansımaları bu figürde gösterilmemiştir. Ne İsviçre'de bu dönemde çalışmalar yapan ekonomistlere – örneğin Alfred Amonn, Walter Adolf Jöhr, Edgar Salin ve Valentin F. Wagner, nede politik nedenler dışındaki nedenlerden 1933'den önce Almanya'yı terk eden Josph A. Schumpeter veya Kurt Singer gibi ekonomistlere - atıfta bulunulmuştur.

Oysaki 1920'lerde Alman ekonomisi, 'ithalatçılık' ve bunu takiben 'neoklasik yönelimlerin yayılması' ile sonuçlanan uluslararası ana görüşü tartışmaya açtı (Kurz 1989: 22-3). 1933 yılı pek çok açıdan uluslararası ana düşünceden uzaklaşmış, Gustav von Schmoller'ın *Tarihsel – Etik Ekolü*'nün üstün olduğu dönemde, Alman İmparatorluğu yıllarında 1871'den 1918'e kadar ülkenin ekonomistlerinin problemi olduğu üzere Alman vaziyetine bir dönüğe şahit olmuştur. Bu ekol 1917'de ölen Schmoller'dan daha uzun süre yaşamamış olsa da, tarihsel gelenek pek çok ekonomisti Weimar Cumhuriyeti döneminde onun idaresi altında tutmaya devam etmiştir. Bu geleneğin temsilcileri ve başlıca neoklasizme yönelimi olan 'teorisyenler' arasında bir düzine uzun soluklu tartışmalar -örneğin sosyal politika ve parasal teori alanlarında- birbirini izlemiştir,. 'Tarihselcilik' geleneğinin devamı için yapılan en göze

çarpan girişimler belki de Werner Sombart'ın (1930) *verstehende Nationalökonomie* (Anlayışlı/ Yorumlayıcı Ekonomiler) üzerine yansımaları ve Arthur Spiethoff'un (1932) *Wirtschaftsstufenlehre* (Ekonomik Aşamalar Teorisi)'nin gelişimidir. Sombart, Almanya'da bir yandan hümaniter bilimler ve kültürel çalışmalar arasında, diğer yandan ise doğa bilimlerinde önemli bir ayırım gerektiren yüzyılın dönüşü hakkındaki epistemolojik tartışmalara karıştı. Spiethoff, amacı ekonomik bakış açısından yola çıkarak tarihsel dönemleri sistematikleştirmek, bu dönemlerin her biri için özel 'tarihsel teoriler' ele alarak incelenmek olan bir *Wirtschaftsstillehre*'i (Ekonomik Biçimler Teorisi) tasarladı. 1930'lar ve 1940'larda Alman ekonomik teorisi üzerinde bu iki yaklaşımın etkisini fazlasıyla tahmin etmek çok zor olacaktı ve *Yeni-Tarihçilik*'in ileri aşamalarına ulaşılacaktı. Bununla beraber, *tarihsel-holistik yön* (Pribram 1983: chs 14, 15,24) sadece *Tarihsel Ekol*'den değil, aynı zamanda *Romantizm*'den de -özellikle de 1920'lerde geniş çapta okunan çalışmaları vasıtasıyla, Othmar Spann'dan; ondokuzuncu yüzyılın başlangıcında İngiliz klasik teorisini çoktan reddeden bir romantik olan Adam Müler'den- etkilenmiştir

Ontolojik Ekol, çağdaş Alman felsefesinden fikirler edinmiş (özellikle Husserl ve Heidegger) ve onları ekonomi bilimine tanıtmıştır. Kendine özgü terminolojisi o alanda uzman olmayanlar için anlaşılmayı zorlaştıran bir etkendir. Esasen, amacı varlıklar ('Seinszusammenhänge') ve yapılar ('Gebilde') arasındaki ilişkileri tanımlamaktır. Örneğin bireysel ekonomik birim ve hakim olan ekonomik teoriyi suçlayan, çoğunlukla mallar ile pazarlar gibi ekonomik birimlere yoğunlaşan toplum ekonomisinin tümü gibi. Evrenselcilik de tamamen bütünlere ('Ganzheiten') dayanarak düşünmeye çağırıyordu ve tam anlamıyla doğa bilimlerinin metodlarına uygulanan ve ekonomiyi çıkarıcı bireyler topluluğuna indirgeyen mekanik ve atomcu ekonomi kuramlarını reddediyordu. Buna uygun olarak, ekonomilerin ana odak noktası bireysel iş görme değil, tüm ekonomik organizma içindeki fonksiyonel etkileşimlerdi. Politik ve ekonomik politika açısından, Evrenselciler 'bir entelektüel zekâ' tarafından yönetilen Korporatif bir devlet ('Standestaat') anlayışını geliştirdiler.

Nasyonal Sosyalizm için geleneksel anlamda sosyal bilimlerin devamlılığı konusunda bir sorun yoktu. Hitler'in kendisinde başlangıçtan beri bunun hakkında hiç şüpheye yer bırakmadı: Hitler manifestosunda (1925/27: 165, 170, 480 – 1 et passim), kibirli bir tavırla özellikle sosyoloji, politika ve ekonomi alanlarında Yahudi - Marksist 'süzülme' den etkilenmiş olmalarını kınadığı ve 'azim ve çözüm'den yoksun olmakla suçladığı, 'bunak' ve 'ayrıcalık gözetken entelektüeller çevresinden' bahsediyordu. Ekonomik yapıların, ekonomik aktivite ile çok az ilişki içinde bulunmakla tenkit edilen bir devleti inşa edecek ve koruyacak nitelikler açısından hiçbir istisnası yoktur ve 'politik ve ideolojik mücadele'nin daima 'ekonomik mücadele'nin önüne geçtiği düşünülmüştür (ibid.: XXVIII, 164-9, 680-1). Diğer taraftan, her şeyin üstünde, ekonomik politikada, Naziler pragmatik bir tutum adapte ettiler ve uzmanların önerilerine bağımlıydılar. Bu kararlılıkla geleneksel akademik standartlara bağlı olan ekonomistlere -örneğin gelir analizinin dairesel akışı içinde kalarak- araştırmayı izleme fırsatı tanındı. *Nasyonal Sosyalist Ekonomiler*'in gelişimi böylece bilimlerin statüsü hususunda gelişen Nazi söylemleriyle uyumsuzluk halindeydi. 'Ulusal isteklerin amaçları' ile sıralandığı, 'Arbeit für alle' (herkese iş), 'Gemeinnutz geht vor Eigennutz' (kendinden önce hizmet), ve 'Brechung der Zinsknechtschaft' (çıkar-köleliğine son) gibi sloganlar içeren Nazi ekonomi politikasının içi boş pragmatik söylemlerini sistematize etmeyi hedefleyen çalışmalarla völkische Volkswirtschaftslehre (ulusal ekonomiler)'in temellerine dayanılarak bir başlangıç

yapıldı. Aynı zamanda bunu geçmişteki hatırı sayılır bilimsel çalışmalarla tedarik etmek için - örneğin Fichte ve Adam Müller'ı korporatif ('standische') toplum ve ekonomik kendine yeterlilik hakkındaki görüşleri için hizmete zorlayarak ya da List'in gelişme teorisine ırkçı Rodbertus'un sosyalist yaklaşımına şovaniist bir yorum getirerek (Wiskemann ve Lütke 1937)- girişimler yapıldı.

Tipik bir Almanca ile ifade edilen tarihsel-holistic yön (1. blok) ve daha çok uluslararası ana görüş ile aynı çizgide gelişen 3. ve 4. bloklarda sınıflandırılan Neoklasik ve Keynezyenci yaklaşımlar arasında bir yerlerde tarihsel-neoklasik senteze ulaşmaya çabalayan ekonomistler durmaktadır (2. blok). Örneklerinden birinin daha sonra ortaya koyduğu gibi, tarihsel-sosyolojik methodu, teorik ekonomiler ve onun ötesinde matematik metodlar ile ilişkilendirmeyi amaçlamaktaydılar (Bülow 1957: V-VI).

3. ve 4. Bloklar Nazi dönemi Almanya'sının ekonomisinin araştırmalarda tamamıyla uluslararası gelişmelerden kopmadığını kanıtlıyor (HeuB 1989'a bakınız). Bununla beraber, farklı akımların önemi çeşitlenmiştir. Metodolojik bireyciliği ve Carl Menger ve Ludwig von Mises geleneğinin özneliğini benimseyen *Avusturya Ekolü* muhtemelen ülke içinde en az etkiye sahip olanıydı, özellikle Üçüncü Reich'in bilinen en iyi örneklerinden olan, Wilhelm Vleugels'in, bu düşünceden sapmasından sonra, o 2. blok içinde ele alınabilir. Bu dönemde, fiyat ve rekabet teorisi konusunda çalışan Heinrich von Stackelberg (1992) ve 1935'den 1942'ye dek *Archiv für mathematische Wirtschafts- und Sozialforschung*'a pek çok katkılarda bulunan bir çok yazarı içeren *Mikroekonomik teori* alanında önemli araştırmalar yapıldı. Gelirin dairesel akış teorisi (Hans Peter), ulusal değerler (Fritz Grüning) ve istatistiksel analiz (Hans Kellerler) gibi önemli sorunlara ilişkin olarak, *Makroekonomi ve parasal araştırmalar* alanında çok sayıda teorik ve deneysel araştırmalarda karşılaştırılması mümkün başarılar elde edildi. Bu katkılar sadece Üniversiteler tarafından değil, Berlin Business-cycle Üzerine Araştırmalar Enstitüsü (*Institut für Konjunkturforschung*; Ernst Wagemann) ya da Dünya Ekonomisi Kiel Enstitüsü (*Institut für Weltwirtschaft*; Bernhard Harms ve daha sonra Jens Jessen ve diğerleri) gibi araştırma merkezlerinden geldi. Buna ek olarak, makroekonomi ve parasal teorisyenleri (Erich Preiser ve Robert Nöll von der Nahmer gibi), ve de pratik finans ve nakit para uzmanları (Wilhelm Lautenbach ve Hans Gestrich gibi), Başbakan Brüning'in deflasyon politikası ile bağlantılı olarak Dünya Mali bunalımı sırasında ele alınan Business-cycle teorisi ve pratiği hakkındaki tartışmaları takip ettiler; halk mesliği yaratma programları, üretici kredi genişlemesi, hükümetin ekonomi yönetimi ve 1936'dan sonra, yeniden silahlanma ve savaş çabalarının finanse edilmesi lehinde ve aleyhinde çalışmalara odaklandılar. Bu şartlarda, 1936'da *Genel Teori* adlı kitabı –aynı anda Almanca çevirisi ile yayımlanan Keynes'in teorilerine olan benzerliği can sıkı fikirler üretiliyordu. Bununla beraber, özellikle Keynes daha önceki yayınlarında işsizlik problemiyle baş etmek için özel bazı tedbirler getiren iş alanı yaratma programlarını öne sürmüşken, Keynes'ten önce bir Alman Keynesyenciliği'nden konuşabilmek şüphe götürür. Bundan başka, ekonomik bir ilerleme getirme konusunda yapılan Alman önerileri, Keynesyen sistem düzeyinde gelir ve istihdam konusunda bir makro analize dayandırılmadı. Bu *Genel Teori*'nin teorik içeriği istemeyerek ve üstün körü ele alınıyorken, Keynes'in Versailles Anlaşması ile getirilen tamirat borcunun ödenmesine karşı çıkışı sürekli alkışlarla karşılanıyordu, hemde Almanlehtarı olduğu için sadece Almanlar tarafından da değil.

Çok çeşitli hareketler arasında şemamızda farklılaştırdığımız yol tabiki eleştiriye açıktır. Bireysel Ekonomistleri sınıflandırmamız da, pek çokları görüşlerini zamanla değiştirdiklerinden şüphelidir. Örneğin, Jens Jessen Nasyonal Sosyalist Ekonominin başlıca temsilcilerinden biri olarak ortaya çıktı, gittikçe artan düzeyde geleneksel ekonomik teoriye sırtını döndü ve sonunda kendisini yakalayıp idam eden rejimin adanmış bir muhalifi oldu. Diğer ekonomistlerde bir kutudan daha fazlası içinde ele alınabilir; örneğin Arthur Spiethoff'un Business cycles teorisi makroekonomik araştırmanın bir parçasıdır. İsimleri birden fazla yazmak ve çeşitli yönelimler arasında özel ayrımlar yapmak aksine, basitleştirilmiş bir sınıflandırmanın araçları vasıtasıyla genel bir bakış getiren şemamızın amacını etkisiz kılacaktı.

Bu dönemin Alman ekonomistlerinin politik duruşu, her biri aşağıda bir ya da iki isimle örneklendirilen, Nazi diktasına karşı beş tipik tepki ile karakterize edilebilir. Bunlar:

1) Bir Völkische Wirtschaftslehre (ulusal ekonomiler; Gottfried Feder, Erwin Wiskemann) bulmaya çalışan, Nasyonal Sosyalizmin *inanmış taraftarları*;

2) Farklı seviyelerde isteğe sahip *yoldaşlar* (Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld, Andreas Predöhl, Ernst Wagemann);

3) Yanlılıkla 1933'de şanslarının döndüğünü düşünen, kimi durumlarda Nazilere fikir üreten, sonunda onlar tarafından reddedilen ulusalcı ve tutucu *oportünistler* (Werner Sombart, Othmar Spann);

4) *Hainler*, diğer bir deyişle, sonradan fikirlerini değiştiren ve daha fazla ya da az kendini adanmış ve aktif birer muhalif olan bir dönemin aktif Nasyonal Sosyalistleri (Jens Jessen, Heinrich von Stackelberg);

5) *Muhalifler*, başlangıçtan beri,

(a) Kendilerini rejimden pasif olarak uzak tutanlar (August Lösch, Hans Peter), ya da

(b) Aktif olarak ona karşı dövüşenler (Walter Eucken, Constantin von Dietze).

III. Freiburg Dairesi ve Piyasa Ekonomisine Geçiş

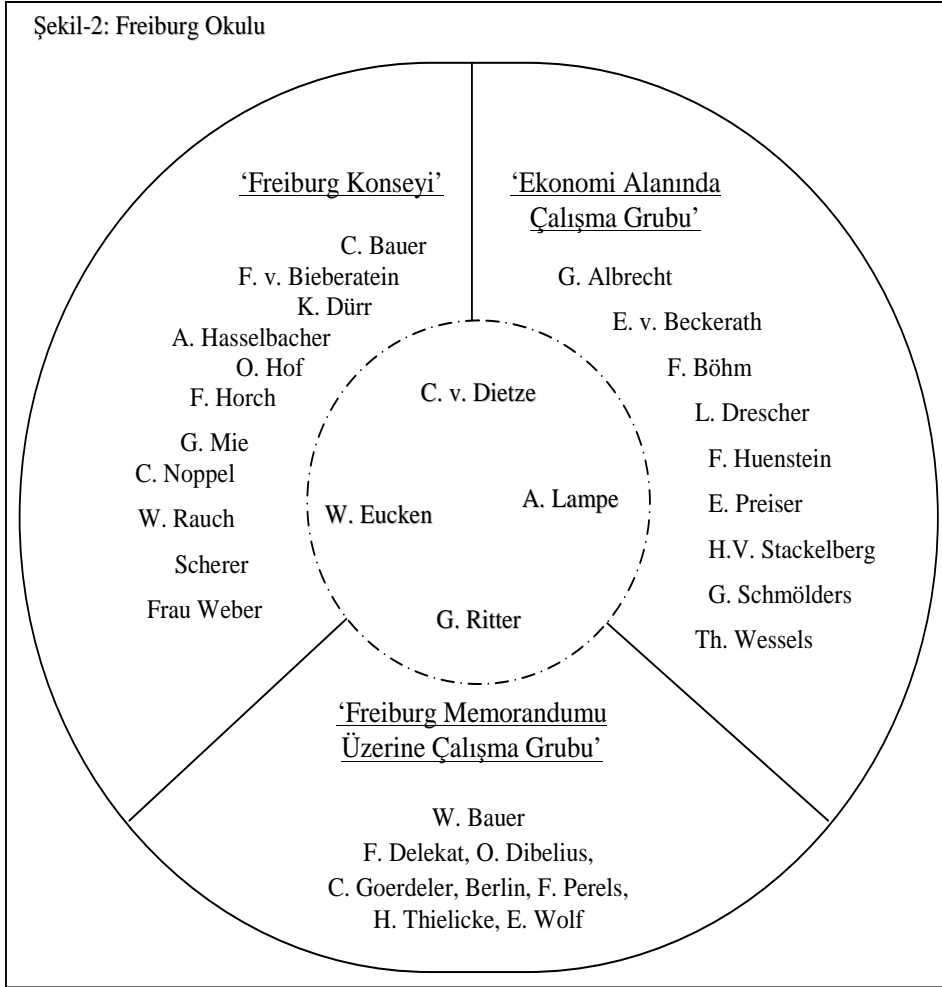
Freiburg Ekolü'nün ortaya çıkışını hazırlayan ana hareketi tahmin etmek pek kolay değildir. Kariyerinin başlangıcında bütünüyle Tarihsel-etik ekolün etkisinde olan fakat 1923'den itibaren liberal bir teorisyen olarak isim yapan Walter Eucken (1891-1950), 1927'den itibaren Freiburg'da eğitim vermeye başladı. 1932 ve 1933 yıllarında sırayla hukukçu Franz Böhm (1895-1977) ve Hans Grossmann-Doerth (1894-1944) Freiburg fakültesine geldiler, Böhm'ün de geçmişi hatırlayarak not ettiği gibi ' bu garip bir raslantıydı', her üçü de ' tamamen birbirinden bağımsız olarak' aynı şekilde 'özgür bir toplumdaki özel güç' konusunu incelemeye başladılar (Böhm 1957: 98-9). 1933/34 kış yarıyılından itibaren ortak seminerler verildi. Grubun entelektüel liderliğini yapmak, bireysel planlarımıza bir temel ve yön veren ayrıntılı düşünce yapısını ortaya koyan Eucken'e düşmüştü (ibid.: 110).

Freiburg akademisyenlerinin ortak yaklaşımları *Die Ordnung der Wirtschaft* (Ekonomik Düzen) olarak adlandırılan dört- ciltlik denemeler bütünüünün 1936/37 yıllarında basılmasıyla geniş bir okuyucu topluluğuna ulaştı.⁵ İlk iki ciltte bir editörün Almanya'da ki mevcut hukuki ve ekonomik sistemine yönelik şiddetli eleştirileri içeren (Böhm et al. 1937) önsözü yer aldı. İddia edildiği gibi 'daha fazla entelektüel güçler' içermeyen 'bu iki bilimin tahtından

indirilişi' tümüyle tarihçiliğin kabahati sayıldı (ibid.: VII, XVI). Bu yargı önemli derecede dikkat çekti ve 1930'larda yeniden doğan *Methodenstreit*' in (ekonomi biliminin faaliyet alanı ve methodu hakkında bir tartışma) aslında zirvede olan geniş çaplı ve hararetli bir anlaşmazlığını harekete geçirdi. 1934'deki *Kapitaltheoretische Untersuchungen* (Sermaye Teorisi Hakkında Çalışmalar) adlı eserinin giriş kısmında önceden metodolojik konular üzerine açık bir bakış geliştiren Eucken, tüm bu eleştirilere sonraki pek çok makalesinde Freiburg Ekolü'nün konumunu açıklığa kavuşturmayı amaçlayan yanıtlar verdi (esp. Eucken 1938a ve 1940a). Metodlar hakkındaki yeni tartışma, 1940'da Eucken'in *Grundlagen der Nationalökonomie* (Ekonominin Temelleri) adlı eseri ile desteklenen tartışma ile en üst seviyeye ulaştı. Bu çalışma, Ordoliberalizm'in ekonomi politika alanındaki fikirleri için gerekli teorik temelleri gözler önüne serer. Bu dönemde canlanan tartışma hemen hemen tamamen özel teorik cümleler ve çalışmanın metodolojik statüsü üzerine odaklandı ve böylece burada daha fazla ilgisi olamayan yönlerde gelişti (Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Schmolz 1992/93).

Fakültenin önde gelen üyeleri 1930'lardaki derslere Freiburg 'seminer grupları' ile katıldılar: Adolf Lampe (1897-1948), Constantin von Dietze (1891-1973), Friedrich A. Lutz (1901-75), Bernhard Pfister (1990-87), Rudolf Johns (1990- 84), Karl Friedrich Maier (1905-93) ve K. Paul Hensel (1907-75). 1934/35 döneminin kış yarıyılından itibaren ölümüne dek düzenli bir şekilde verilen, emekli profesör Karl Diehl'in (1864-1943) kişisel seminerleri kişisel ilişkilerin gelişmesi açısından ayrıca bir fırsat yarattı. Bununla beraber, *sozialrechtliche Schule*'un (ekonomi biliminin sosyal hukuk okulu; Winkel 1977: ch. X'a bakınız) en önemli ve de son temsilcisi olan Eucken ve Diehl'in teorik yaklaşımlarında göze çarpan farklılıklar vardı. 'Reichskristallnacht'taki Yahudilere karşı yapılan kırımın sonucu olarak, Freiburg Üniversitesi öğretim üyeleri, tutucu tarihçi Gerhard Ritter'den başka (1888-1967), Lampe, von Dietze ve Eucken dahil, aktif bir politik tavır geliştirmenin zorunluluğunu şiddetle hissettiler. Hepsinin paylaştığı Hıristiyan inançları bu gelişmede önemli bir dürtüydü. Sonuç, kompozisyonu inandırıcı bir şekilde Ulrich Kluge tarafından ortaya konan *Freiburg Kreis*'in (Freiburg Dairesi; Rübsam ve Schadek 1990) yaratılmasıydı (1988: 21):⁶

Şekil-2: Freiburg Okulu

Aralık 1938'den Eylül 1944'e kadar -*Freiburg Konzil* (Freiburg Konseyi; Völker 1988) olarak adlandırılan- üyelerin şahsi adreslerinde düzenli olarak bireysel görüşmeler yapıldı. Ekim 1942'de direnişin öncüsü bir Protestan Klisesi üyesi, Freiburg Ekolü'nden, Dietrich Bonhoeffer, *Arbeitskreis Freiburger Denkschrift* (Freiburg Memorandumu Üzerine Çalışma Grubu; Kluge 1988: 27-9) olarak adlandırılan savaştan sonra tüm kiliseleri içerecek bir dünya konferansında yapılacak görüşmelere temel oluşturacak bir program ortaya koymasını istedi. 1942'de von Dietze'nin evindeki önemli toplantıda diğerleri arasında Carl Goerdeler de katıldı (Hauf 1984: 629-33). Freiburg Dairesinin çekirdek üyeleri böylece bu dönemde Hitler'e karşı direnişte anahtar rol oynayan kişilerle yakın ilişkiye girdiler. Memorandum⁷ mümkün olan en büyük gizlilik içinde Ocak 1943'te tamamlandı ve gerçekten de 1948'de Amsterdam'da gerçekleştirilen tüm Kiliseleri içeren dünya konferansında yapılan tartışmalara bir temel teşkil etti.

Aynı dönemde Freiburg Ekolü'ne aktiviteleri için yeni bir forum öneren - *Akademie für Deutsches Recht*'in *Gruppe IV*'i (Alman Hukuku Akademisi'nin IV. Grubu) Berlin'de şekillendi. Akademi Nazilerce 1933/34 yıllarında 'Nasyonal Sosyalist programı hukuk ve ekonomi bilimlerinin tüm alanlarına taşıma' amacıyla kuruldu (alıntı Herbst 1982: 148). Grup IV, 10 Ocak 1940'da Jens Jessen'in öncülüğünde işe başladı. Resmi emir Nazi rejimi için ekonomik düzenin altını çizen belirleyici prensipleri oluşturmaktı. Freiburg akademisyenlerinden, Eucken, Lampe, von Dietze ve Böhm, Eucken'in öğrencisi Leonhard

Miksch (1901-50) ile beraber, Kasım 1940'ta⁸ Münih'te başlayan tartışmalarda yer aldılar. Grup IV, son başkanı von Dietze'in yönetiminde 1936 yılında, Nazi *Gleichschaltung* (Boese 1939:291) ile aynı çizgide ilerlemektense parçalanmayı seçen *Verein für Socialpolitik*'in çalışma modeline uygun on tane komite oluşturdu. En önemli komite, Bonn'lu ekonomist Erwin von Beckerath'ın (1889-1964) başkanlık ettiği *Arbeitsgemeinschaft Volkswirtschaftslehre* (Ekonomi Bilimi Üzerine Çalışma Grubu)'di. İlginç olan şu ki, Eucken'in *Grundlagen der Nationalökonomie*'si tartışmanın ilk odak noktalarındandı. Grup IV tartışmaları, diğerleri arasında, Günter Schmölders tarafından bir sempozyum ortaya çıkardı *Der Wettbewerb als Mittel volkswirtschaftlicher Leistungssteigerung und Leistungsauslese* (Ekonomik performansı ve seçimi artırma aracı olarak rekabet; 1942). Bu cilde yaptığı katkılarında, Eucken aşağıda ele alacağımız, savaş sonrası dönemde ekonomi politikasını algılayışını açıkça ortaya koydu. Mart 1943'te çalışmaları yaklaşan savaş çabaları açısından önemli olamayan Alman Hukuk Akademisi'nin bu bölümleri, kapatılmıştı, bunların arasında çalışmalarını bireysel olarak sürdüren ve literatürde *Arbeitsgemeinschaft Erwin von Beckerath* (Blumenberg – Lampe 1973: 29-38) olarak adlandırılan Ekonomi Alanında Çalışma Grubu da vardı. Mart 1943 ve Temmuz 1944 arasındaki dönemde toplam on toplantı yapıldı ve tartışılan fikirlerden günümüze kalanların bir kısmı bugün basılan pek çok gazetede yer aldı (Blumenberg – Lampe 1986). Freiburg grubunu da içeren tüm bu aktiviteler 20 Temmuz 1944 tarihinde Hitler'in yaşamına ilişkin girişimin başarısızlığıyla son buldu. Soruşturmaları esnasında Gestapo Bonhoeffer için oluşturulan memorandumun parçalarını ele geçirdi. Dietze, Lampe, Ritter, W. Bauer, Böhm ve Perels tutuklandı ve Eucken ve Wolf sorguya çekildi; Perels, önceden hapse atılan Bonhoeffer ile Goerdeler ve de anahtar rol oynayan suikastçilerden biri olan Jessen Nazilerce öldürüldü (Kluge 1988: 29).

3 Kasım 1941'de Eucken, Schmölders'in sempozyumunda (1942) genişletilmiş şekliyle yayınlanan *Wettbewerb als Grundprinzip der Wirtschaftsverfassung* (Ekonomik Düzenin Temel Prensipleri Olarak Rekabet) adlı bir makaleyi Grup IV içindeki *Arbeitsgemeinschaft Preispolitik*'e (Fiyat Politikası Çalışma Grubu) sundu. Bu makalede isteyen herkes, savaşın ortasında, Eucken'in ekonomiyi savaştan barış temellerine döndürmek için ortaya koyduğu temel prensipleri algılayışını okuyabilirdi. 'Direnişe destek veren etik inançların hareket için gerekli inandırıcı politik ve pratik önerilerle bağlantılı olmadığı' gerçeğine inanmanın akademideki hocalarından Jens Jessen gibi insanlar için ne kadar zor olduğunu kaydeden, tarihçi Wolfgang Treue, bu algılayışın politik önemine dikkat çeker (Treue 1985: XIX).

Eucken analizine temel olarak Nasyonal Sosyalist devletteki ekonomik düzeni alır. 'Yeterlilik İçinde Rekabet' (Leistungswettbewerb) ekonomik sistemin bütün olarak kontrolünde 'yardımcı bir rol' oynar (Eucken 1942: 29). Merkezi planlamacılarca yürütülen sayısız düzenleyici müdahaleler ve 1936'daki kredi genişlemesini beraberinde getiren genel fiyat dondurma, sezilebilir biçimde pazarın normal gidişatını karmaşıklık içine itti. Eucken'e göre, bu ekonomik düzen 'sürekli bir düzen' (*Dauerordnung*) olamazdı; savaş biter bitmez, 'tümüyle yenilenen bir organizasyon' gerekli olacaktı (ibid.: 34, 30). Eucken bunun için üç neden saymaktadır (ibid.: 31-3):

1. Merkezi olarak planlanan ekonomi varlığını yeniden silahlanma çabalarına ve savaş hazırlığı yapma ihtiyacına borçluymuştu. Gücü – ve bu anlamda Pazar'a olan üstünlüğü- tüm çabalarını tek bir hedefe hızlıca ve tümüyle odaklayabilme kabiliyetinde yatar. Savaştan sonra farklı öncelikler ortaya çıkacaktır. Tüketim mallarının arzı mümkün olduğu kadar çabuk

arttırılmaya ve üretim makineleri de tekrar yeterliliği sağlayabilmek için yerlerine yenilerinin konulmasına ihtiyaç duyacaktı. Merkezi planlı ekonomiler ‘tatmin edici parçalanmış, sık sık değişen ihtiyaçlara’ uygun değildi.

2. Alman ekonomisi dinamik bir gelişme yaşıyorken, varolan sabit fiyat ilişkileri geniş çapta geçerliliğini yitirmişti. Sonuçta şirketler bunun bedelini hatalı temeller üzerinde hesaplamak zorunda kalıyorlardı. Genel fiyat dondurma politikası uygulamadan kaldırılmalıydı, böylece fiyatlar yeniden ‘bireysel malların nadir oluşu temelinde’ kararlaştırılabilecekti.

3. Kredi genişlemesi ‘toplam alım gücü ve toplam arz arasında bir farklılığa’ yol açtı. Herhangi bir ürünün satılabilir olmasından beri, bu yetersiz kaynak dağılımına neden oldu. Ayrıca, kredi genişlemesi ‘keyfi olarak sürdürülemezdi’.

Eucken’e göre buna verilecek ‘standart yanıt’, savaştan sonra istenilen ekonomik düzen biçimi olarak ‘serbest bir ekonomiydi’ (ibid.:34); fakat, bunu söyleyen herhangi biri, ona göre, iki önemli gerçeği göz ardı ediyordu. Birincisi, fazla para arzı düzenlemeler kaldırılmadan önce dizginlenmeliydi. İkincisi, Nasyonal Sosyalizm adı altında gerçekleştirilen ‘büyük konsantrasyon yöntemi’ tamamıyla reddedilemezdi. Basitçe mevcut düzenlemeleri bir yana itmek ‘gücün bireylerde yoğunlaşmasını büyük endüstri bölgelerinin kontrolüne’ bırakacaktı (ibid.: 35-36). Özellikle sanayide- ‘güçlü çıkarların’ amacı olan bu modeldeki bir ‘özgür’ ekonomik düzende, ‘bağımlı yığınlar’ ‘özgürlükten uzak’ bir pozisyon içine zorla itileceklerdi. Daha da fazlası, bu tip bir model ekonomik açıdan yetersizdi; tekelleri durumlar malların arzını aksi hallerden daha çok sınırlamaya yarayacaktı. Bu çeşit bir ekonomik düzen, devam eden ‘tekel savaşlarından’ dolayı aynı zamanda istikrarı da azaltacaktı ve ‘grup anarşisi’ hakim olmaya devam edecekti (ibid.:36-37).

Eucken için ana sorun merkezi planlama ve *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar– kapitalist ekonomi) arasında ‘üçüncü bir yolun’ olup olmadığıydı (ibid.: 37). Aslında bunun olduğunu düşünüyordu; ihtiyaç duyulan ancak kesinlikle zorla uygulamaya konamayacak fakat bireysel pazarların çeşitli koşullarına uyum sağlayacak organizasyonun kararlaştırılmasında esnekliğin gerektiğini belirtiyordu. Pazarın ‘mükemmel (özgür) rekabet ortamında’ (*vollständige Konkurrenz*) çoktan karakterize edildiği yerde, devlet dikkatini çoğunlukla yasal koşullar çerçevesi çizmekle sınırlayacaktı. Örneğin bu hepsinin ötesinde tarım için geçerli bir durumdu (ibid.:38-9). Özellikle sanayide, pek çok Pazar ‘eksik rekabet koşulları’ (*unvollständige Konkurrenz*) ile karakterize edilmişti. Tekeller mükemmel rekabete yol açacak şekilde azaltıldı. Bunun mümkün olmadığı yerlerde, ‘tekel sahibinin’ ‘mükemmel rekabet koşulları içindeymiş’ gibi davranmasını sağlamak için bir ‘tekel kontrol’ mekanizmasının oluşturulmasına ihtiyaç duyulacaktı (ibid.: 40). Fiyatların aşağıya çekilebilmesinin bir an önce gerçekleşmesi, her durumun kendi temellerinde değerlendirilerek (case by case) kararlaştırılmasıyla olacaktı (ibid.:41). Genel olarak, ‘aksak rekabet koşullarındaki’ ekonomi sektörünü minimuma çekmek için tüm gerekli adımlar atılmalıydı. Bu sadece, söz konusu sektör varlığını ‘ekonomide seçici devlet müdahalesine’ borçlu olduğu için, örneğin korumacı bir ticaret politikası, mümkün olacaktı (ibid.:42-4).

Bu makale Eucken’in (1952) savaştan sonra daha da geliştirdiği, özellikle *Grundsatzö der Wirtschaftspolitik*’te (Ekonomik Politika’nın Prensipleri), ordoliberal projenin temelini az ve öz bir biçimde gözler önüne serer. Önemli bir özellik Eucken’in ‘tam rekabete’ olan ısrarlı inancıdır (bakınız Eucken 1940b: 116-26, 223-33; 1942: 45-6; 1952: 225-304). İyi bilindiği

gibi, bu Pazar tipinin kararlaştırılmasında ‘malların homojenliği’ kriterini reddeder (Eucken 1940b: 120) ve geniş çaplı girişimleri fazlasıyla karşılayacak bir gelişme olarak, teknik ilerlemenin şiddetlendirdiği, ‘ikame malların rekabetine’ (*Substitutionskonkurrenz*; Eucken 1942: 46) ehemmiyet verir. Chamberlin’in ve John Robinson’ın tekelci rekabet teorisi ‘tamamen şüpheli’ bulunarak reddedilir çünkü farzolanduğu gibi rekabet ve tekel arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır (Eucken 1940b: 116).

Devamlı olarak Doğu Avrupa ekonomilerinin dönüşümüne imkân vermeyen pek çok problemin ışığında, Eucken’ın ‘değişim halindeki ekonominin ihtiyaçlarına’ diğer çağdaş ekonomistlerden daha az ağırlık verdiğine işaret etmek özel bir ilgi alanı gerektirir (*Übergangswirtschaft*; Eucken 1942: 47): Değişimi etkileyen problem çok mühim olabilir, fakat sadece ‘sürekli bir düzen’ arayışının açıkça algılanması durumunda bunlar çözüme kavuşturulabilir. Son bölümde bu konuya tekrar döneceğiz. Öncelikle, *Arbeitsgemeinschaft Erwin von Beckerath*’ın çalışmasının odak noktasını oluşturan geçiş ekonomisinin problemleri konusundaki tartışmanın temel çizgilerini oluşturacağız (bakınız Lenel 1988). Bu gurubun pek çok üyesi Freiburg Ekolü’nün ayırt edici noktalara olan inançlarını gerçekten tamamıyla onaylamazlar (Kloten 1986:15). Dairenin üyelik açısından ne kadar heterojen bir yapı gösterdiği, şemamızda ekonomistlere ait yaptığımız sınıflandırmada açıktır (bakınız Şekil-2). Fakat Eucken ile von Dietze ve hatta Eucken ile Lampe arasında, kimi rahatlıkla fark edilebilen, Freiburg Ekolünün sınırlanmasını şüpheli kılan fikir ayrılıkları vardı. Şemamızda geniş bir sınır çizdik.

Geçiş ekonomisinin problemleri *Arbeitsgemeinschaft Erwin von Beckerath* tarafından altı özel kısımda detaylı bir şekilde incelenmiştir: (1) parasal sistem ve para politikası, (2) emek piyasası ve ücret politikası, (3) ekonomik düzen ve rekabet politikası, (4) maliye politikası ve vergi sistemi, (5) konut politikası ve (6) tarım politikası. Geçiş döneminin nihai hedefinin serbest piyasa ekonomisi olması yönünde işçi partisinde genel bir kanı varken, geçiş dönemine ilişkin iki konu tartışmalı kaldı. Birincisi, geçiş safhası için detaylı bir ekonomi politikası programı oluşturmaya işaret edilip edilmediği konusunda şüpheler ifade edildi. İkincisi, savaş sonrası ekonomik süreçte devletin ne kadar daha müdahaleye devam etmesi gerektiği konusunda belirgin görüş farklılıkları vardı. Lampe şiddetle tam anlamıyla başarılı olmuş bir geçiş programını savunuyorken, bunun değerine – farklı nedenler vasıtasıyla – hem bir yanda Eucken ve von Dietze’den, hem de diğer yanda Schmölders ve Wessels’dan itirazlar geliyordu.

Lampe 1943 Şubat’ında verdiği bir konferansın metninde, tamamen düşünülmüş ve rasyonel bir biçimde organize edilmiş bir yeniden yapılanmayı başlatmak için daha fazla ‘basit tercihler’ bulunamayacağını kabul etti (Blumenberg-Lampe 1986: 61). İlk olarak ‘tamamen ekonomik durum noktasından yola çıkarak optimal olarak beliren’, ‘toplumun tüm parçalarının büyük fedakarlıkları’ sayesinde sürdürülebilecek bir yolun tanımlanması gereğini savunur (ibid.: 62). Ve Mart 1943 tarihli bir tartışma metninde, ‘kararlı bir yeniden yapılanma politikasının’ fakirleşmeye katlanmak için cesaret gerektirdiğini kabul eder (Mut zur Armut) (ibid.: 88). Diğer taraftan, Schmölders 11 Mart 1943 tarihli Lampe’a yazdığı bir mektupta ‘özel çözümler’ önermenin değeri hakkındaki şüphelerini ifade eder. Kurumsal anlayışlar ‘politik ve psikolojik açıdan kabul edilebilir sınırlara’ karşı düşünülmeliydi. Lampe’ın ‘fakirleşmeye katlanmak için cesarete’ olan ihtiyaç konusunda söyledikleri gerçekten de doğrudur, fakat parola ‘hem politik hem de psikolojik açılardan imkansızlıktır’ (ibid.);

önerileri ne psikolojik tepki zamanlarına, ne siyasi ve ekonomik politika gelişmelerine ehemmiyet gösterir (ibid.: 88-9). Geçiş dönemi uzun bir periyoda bağlandığı taktirde ekonomik durumun bozulması, bir şok terapisinin şiddetlendireceği ‘umutsuzluk kaosu’ ile karşılaştırıldığında Lampe’ın gözünde ‘daha az kötü’dür (ibid.: 89). Wessels’de, 12 Mart 1943 tarihli Lampe’a yazılmış bir mektupta, politik faktörlerin göz önüne alınması gerektiği konusunda ısrar eder:

“Eğer ekonomik gereklilik insanların süregelen işsizliğini içeren bir rotada daha hızla gerçekleşiyorsa, bu rotaya girmek hala mümkün olmayacaktır, çünkü bu insanların işsizliği nedeniyle ortaya çıkan politik güçler, sonunda tamamen ekonomik yaşamın rasyonel organizasyonuna giden yolu önleyeceklerdir.”(ibid.:s.90).

Lampe’ın İşçi Partisi (*Gemeinschaftsgutachten*) adına bir uzman görüşü oluşturma girişimi; Lampe’a 17 Eylül 1943 tarihinde, savaştan sonra durumun ne olacağı konusundaki belirsizlikler sebebiyle yeniden yapılanma politikasının genel içeriğini tanımlamaya çalışırken ‘ çok geniş olarak tanımlanmış genel konuların’ sınırı içinde kalmanın gerektiğini belirten bir mektup yazan, von Dietze tarafından tamamıyla reddedildi (ibid.: 187). Aynı zamanda teorisyen olmayanların pratikteki ehliyetleri üzerinde de durmayı istemekteydi. Schmölders ve Wessels’de daha önce ekonomi teorisyenlerinin ‘kararlı önerilerde’ bulunmalarının uygun olup olmadığı konusundaki şüphelerini ifade etmişlerdi (ibid.: 187, 92, 89).

Hükümetin ekonomik politikasının geçiş dönemlerinde hangi temeller üzerinde yürütülmesi gerektiği konusunda da anlaşmazlıklar vardı. Bu noktada farklılaşan durumlar tabiki kısmi olarak, önceden tanımlanan fikir ayrımlarından çıkar. 1943’ün yazında Eucken geçiş ekonomisi için iki-aşamalı bir şema çizdi (ibid.:182-3). Öncelikle merkezi planlı ekonomik yönetim sisteminin savaş sonunda hala işleyeceğini belirtti. Buna paralel olarak iki hedef takip edilmeliydi: Birinci, özellikle tüketim mallarının arzında ortaya çıkan büyük eksiklikler iyi hale getirilmeliydi, ve ikincisi piyasa ekonomisine dönüş çabası ilerletilmeliydi (ibid.: 182-3): ‘İlk hazırlayıcı aşama savaş ekonomisine doğrudan bağlıdır. Fiyat dondurma, halka yardım vermek, yatırım kontrolü ve dış ticaret kontrolü devam edecektir.’ Devlet bu dönem boyunca hayati değerdeki bazı tüketim malları üretimini başlattı ve devam ettirdi. Buna ek olarak, devlet bütçesi denk hale getirilmeliydi ve alım gücü fazlası, özellikle para arzını kısırarak ortadan kaldırılmalıydı. Son olarak, fiyat ve ücret ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi gerekiyordu. ‘piyasa ekonomisine geçişi’ getirecek ikinci aşama, ancak ‘ilk aşamanın hedefleri oluşturulduğu zaman başlayabilirdi.

Lampe daha geniş kapsamlı önlemler alınmasını istiyordu; örneğin, yukarıdakilere atıfta bulunan Mart 1943 tarihli bir tartışma metninde, önceki iş sahasına dönüş hakkının tanınması gerektiğinden bahsediyordu (ibid.: 98-9). Eylül 1943’te girişimcilerin barış-dönemi ekonomisine geçişin belirsizlikleri nedeniyle doğru kararlar alamayacakları sonucuna vardı. Bu nedenle ekonomik aktiviteyi özel işletmelerin kaprisine açık bırakma girişimi büyük bir başarısızlıkla sınırlanacaktı (ibid.: 195). Teorik temellerinin eksik olması nedeniyle, genellikle, hem genel hem özel durumlarda piyasaya yönelik uygun müdahalenin büyüklüğüne ileride karar vermenin imkansızlığını belirten bir tavır alarak, Lampe açıkça, yeterlilik durumunda rekabetin önemine (ibid.:219) gereğinden fazla vurgu yapan Eucken’i (ibid.:218) eleştiriyordu.

Diğer taraftan, Wessels, sadece Eucken'ın değil aynı zamanda Lampe'ın da piyasa güçlerine çok fazla güvendiğine inanıyordu. Mart 1943 tarihinde verdiği bir dersin taslak metninde 'Piyasa ekonomisine geçiş hareketini erteleyen pek çok faktörü' ortaya koydu (ibid.:126). Ona göre 'üretimde doğrudan bir hükümet müdahalesine ihtiyaç' vardı (ibid.:130). Piyasa mekanizmasıyla mümkün olabilecek tek koordinasyon, 'üretimde normal bir değişim ve talepte normal bir yer değiştirme gerçekleşirse ortaya çıkacaktı (Lampe'a yazılan 12 Mart 1943 tarihli mektup; ibid.: p. 90). Büyük bir devlet müdahalesi olmaksızın, 'talepte geniş çaplı büyük değişimlerin' ve Büyük Ekonomik Buhan döneminden daha fazla işsizliğin ortaya çıkacağı yeniden organize olama süreci, 'ekonomik kaos' içinde son bulmaya mahkum olacaktı (ibid.: 129-30).

IV. Freiburg Zorunluluğu ve Sürekli Ekonomik Düzen

Doğu ve Merkezi Avrupa'da sosyalist sistemin yıkılmasından bu yana temel sorun, merkezi olarak planlanmış yetkili bir ekonomi'den merkezden idare edilmeyen ve rekabetçi ekonomiye geçişin nasıl gerçekleştirilebileceğiydi. Bilimsel tartışma alanında liberal ekonomistler, 1945 yılı sıralarında benzer bir değişim problemiyle uğraşan Freiburg Ekolü'nün çalışmalarına işaret etmeye hevesliyidiler (bakınız Bölüm III). Bu çalışmadan çok daha fazla şeyin öğrenilebileceğini söylerler; çıkarılan hayati ders, rasyonel ekonomik muhasebe için gerekli fiyat sinyallerini dağıtacak ve böylece kaynakların optimal düzeyde dağıtımını sağlayacak ' uygun olarak çalışan bir fiyat sistemi' (*funktionsfähiges Preissystem*) ile beraber rekabetçi bir düzen inşa etmeye duyulan ihtiyaçtır. Bugün, Freiburg Ekolü'nün görüşüne göre bu piyasa ekonomisinin mekanizması ne kendiliğinden gelişebilir ne de yardım olmadan varlığını sürdürebilir. Yeni, sürekli ekonomik düzeni kurmak ve devam ettirmek için, 'Freiburg Zorunluluğu' olarak adlandırılan durum, 'kurumlaştırıcı' (tam rekabet ortamı, parasal istikrar, piyasaya giriş-çıkış serbestliği, özel mülkiyet, sözleşme özgürlüğü, ekonomik birimlerin faaliyetlerinden kendilerinin sorumlu olması, ekonomi politikanda istikrar ve öngörülebilirlik) ve 'düzenleyici' prensiplerin (monopol denetimi, gelir dağılımının düzeltilmesi, dışsal maliyetlerin giderilmesi, anormal arz reaksiyonlarının düzeltilmesi) kurumsallaştırılmasına ihtiyaç duyar.⁹

Bizim fikrimize göre, 'Freiburg Zorunluluğu' sadece ekonomik organizasyonun sağlanması durumuna indirgenirse sınırlı olarak anlaşılır. 1940'ların ordoliberal düşünürlerinden anlaşıldığı kadarıyla, en azından sosyal felsefenin, ahlak bilimin, politikanın, din ve eğitimin belirgin fikirleri ve modellerinden ayrı tutulamazdı. Tüm bu görüşlerin ortak belirleyicisi, Walter Eucken'ın, onun ekolü ve (sürgündeki) aynı fikirleri paylaşan Alexandre Rüstow ve Wilhelm Röpke gibi, Neoliberaler'in, başlangıçtan beri ve daima tekrarladıkları üzere, taleptir: (yeni) rekabetçi düzenin 'özgür' (*freiheitlich*) ve 'insanca kabul edilebilir' (*menschenwürdig*) olması gerektiği kesinlikle önemlidir. Bu amaç işleyebilir bir piyasa ekonomisiyle, kendiliğinden yani ekonomik açıdan yeterli olarak, başaramayacaktır. Bu, eş zamanlı yapılması gereken ek bir organizasyon çabasını gerektirecektir. Sadece şu ikisi birlikte hakiki 'Freiburg Zorunluluğu'nu oluşturur: Hem ekonomik açıdan yeterli hem de insanlarca kabul edilebilir bir düzenle birlikte bambaşka güç yapılarını içeren; yeni, modern ekonomi için gerekli araçları teçhiz etmek (Eucken 1942: 48). Bu özellikler ne boş cümlelerdir, ne de sadece uçtaki hizmetlerdir. Özellikle ekonomiyi de içeren (bakınız, Eucken 1938b/47), sorumlu bilimlerden bu büyük göreve hitap etmeleri istenir. Bu sadece yeni düzenin *ekonomik yeterliliği* için gerekli 'prensipieri' kurmak anlamına gelmez, aynı zamanda

bunun içinde *insanca kabul edilebilir* bir yaşam biçimi için gerekli koşulların kararlaştırılması anlamına da gelir. Mademki ilk ödeve getirilecek ordoliberal çözümler çok iyi biliniyor, ikinci ödevin çaresine bakmak için önerilen yol, aksine unutulmuş gibi görünüyor. Bu yadsınan ve gerçekte ört bas edilen yönü anımsatmaktan zevk alacağız, özellikle politikacılar merkezi olarak planlanan sosyalist ekonomilerin liberal piyasa ekonomilerine dönüştürülmesinde rol oynayan ana faktörleri içeren Freiburg Ekolü'nün tekliflerine dayanan önerileri ele almış olsaydı, bu durum gözden kaçmayacaktı.

Bu yön birbiriyle ilişkili dört tezle ortaya konabilir: 1940'larda 'Freiburg Zorunluluğu':

- Kiliseye dönüktü ve kati bir şekilde Hıristiyanlığa dayandırılıyordu.
- Özgür bilimin yüksek nitelikleriyle renklendirildi.
- Sosyal ve tarımsal bir 'insan topluluğu' fikrine dayandırıldı (*Volksgemeinschaft*).
- Güçlü bir devlet modeline adandı.

Freiburg Dairesi'nin tüm üyeleri 'Günah Çıkartan Kilise' ye (*Bekennende Kirche*)

bağlıydı ve bunun ötesinde Freiburg Konseyi'nde hem Katolik hemde Protestan rahiplerle birlikte çalışıyorlardı. Özellikle, von Dietze 1945 yılından önce ve sonra kilisede yüksek görevler üstlendi (Ringer 1991: 319). Kurumlaştırılmış bir dini topluluk olarak kilisenin Freiburg'un ekonomik düşüncesinde katı bir yere sahip olması hiçde şaşırtıcı değildir. Eucken'in *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*'in de (1952: cilt: XIX), kiliseler, devlet ve bilimin yanı sıra, yeni ekonomik düzeni yürütme sorumluluğuna sahip 'düzenleyici güçlerden' (*ordnende Potenzen*) biri olarak işler. Gerçekte, Freiburg Ekolü'nün tüm fikir ve faaliyetleri Hıristiyan inançları – bilimsel çalışmaları kadar onun Nazi rejimine olan direnişi tarafından motive edilmişti. Walter Eucken, Alexander Rüstow'a yazdığı Ocak 1942 tarihli bir mektupta şunu itiraf eder (Lenel 1991: 12): 'Eğer Tanrı'nın varlığına inanmasaydım, ne yaşayabilirdim ne de çalışabilirdim'. Constantin von Dietze için de, dini meseleler bu bilimsel çalışma ile çok yakından ilişkiliydi (bakınız: örneğin Dietze, 1947). Buna uygun olarak, Hıristiyan sosyal ahlak kuralları Freiburg Memorandumu'nda önemli bir rol oynadılar (bakınız Thielicke 1979: 12 -20). Hatta Eucken için o, (Yeni-) Liberalizmin amentüsüydü: Rüstow'a Aralık 1943 tarihinde, 'Ben Liberalizmin zayıfladığına katılmıyorum, çünkü onun temelleri din ve metafiziğe dayanır. Aksine, dinsel ve metafizik içeriğini kaybetmeye başladığı zaman inişe geçti...' diye yazmıştı (Lenel 1991: 13). Kendi kelimeleriyle, Eucken'in Hıristiyan inançları 'Leibniz ve Kant'inkilerle aynıydı (ibid.: 12). Böylece o dünyadaki kötülük yüzünden Tanrısına dil uzatamayan, fakat –Leibzig gibi (Finster ve van den Heuvel 1990: 83)- kendinden başlayarak dünyayı daha iyi bir hale getirmek için çabalayan bir Hıristiyan'dı.

Freiburg Ekolü üyelerinin bilim konusundaki görüşleri sabitti ve nispeten bir bütündü. Bilim akademik alıştırmalara gömülmemiştii, fakat özellikle eğer sonuçları insanın talihini ilerletebilecekse, somut problemlere çözüm bulmaya yardım etmeliydi. Bunun pek çok sonucu vardı. Bilim adamlarının toplumu ilgilendiren meselelere müdahale etme görevi elde etmesi bunlardan biriydi. Freiburg akademisyenleri, bu çeşit bir aktivite şeklinin, geniş ve o güne ilişkin başlıklara bilimsel fikirler getirme ile kişisel politik ilgiyi harekete geçirerek politikacılar öneriler sağlama arasında değiştiğini gördü (Franz Böhm). Edith Eucken-Erdsiek, eşinin bilimsel çalışmasında 'güçlü bir istek'–, filozof ve Nobel Edebiyat ödülü

sahibi olan babası Rudolf Eucken'in savunduğu 'eylemci idealizm' ile muhtemelen yapacak pek çok şeyi olan bir güç - görür (Eucken 1952: XVIII). Fakat bilim adamlarının – hem meslektaşlarıyla aralarındaki güven ve anlayışa dayanması gereken ilişkilerinde (Dietze 1960/62), hem de öğrencilerine karşı tavırlarında (bakınız HeuB 1991)- eğiticilik mesleğinin bir parçası olmalarından dolayı özel bir sorumlulukları vardı. Eucken'e göre, öğrencilere 'gerçek bilimin gücü, değeri ve etkinliği'ne ilişkin bir duygu aşılmalıydı (Lenel 1991: 12). Öğrencisi Hans Otto Lenel'in anımsadığı üzere; 'Öğrencilerinin eğitimi onun ilgisinin odaklandığı başlıca konuydu' (ibid.:14). Bu çerçevede, 'Eucken'in şahsi olarak yeni öğrencilerine konusunun ilkelerini göstermekten zevk alması son derece önemlidir (ibid.). Böyle bir özelliğin kökleri, Eucken için 'zorunlu olan' Seneca ve Montaigne'e dek uzanır (ibid.: 12). Büyük Roma Stoacılığına² ilişkin yazılarda (Berthold 1980: 50-2), Eucken ve meslektaşları, sadece kasvetli ve terk edilmiş bir çağda ihtiyaç duydukları teselliye değil, aynı zamanda mükemmel bir model olarak görünen bir ideal eğitimi de buldular: İnsan dünyadaki yönünü bulmak ve ahlaki kesinlikler ortaya koymak için modellere ihtiyaç duyar. Bunları sağlamak eğitimcinin gerçek görevidir. Fransız düşünür Michel de Montaigne Denemeler adlı eserinde bunu kısaca ortaya koydu (1580/92): 'Kişi hem çok iyi biçimlenmiş, hem de geliştirilmiş bir zekaya sahip olan bir insanı (eğitici olarak) aramalıdır, kitaptan öğrenmeden önce iyi bir ahlakı ve anlayışı kendinde yerleştirmeli ve o kişiye görevlerini yeni bir yolda icra ettirmek konusunda ihtiyaç duymalıdır' (1958:54). Son olarak Freiburg biliminin özellikleri metodolojik açıdan son derece önemlidir. Max Weber'in 'değerlerden-yalıtılmış' bilimsel yargılar konusundaki önermeleri (*Werturteilsfreiheit*) birbiriyle bağıntılıdır (Eucken 1952: 340-6; Lutz 1965). Bundaki faktörlerden biri, hiç şüphesiz, hem insani hem de politik açılardan 1933 ve 1945 yılları arasında Alman bilim ve akademik toplumunun tümüyle ortaya koyduğu kötü tablodur:

Max Weber'in bilim ile değer yargıları arasındaki ilişki konusundaki tutumu... mantıksal açıdan süphe götürmez bir gerçektir, bu doğrudur; fakat yanlış anlaşılmalara neden olabilir çünkü -anladığım kadarıyla- bilimsel sorgulamanın özüne ilişkin olarak bilim adamlarındaki kalıplaşmış yargıların yumuşamasına rahatlıkla yol açabilir. Nasyonal Sosyalizm dönemine ait bu gibi spesifik bir takım örnekleri bulmak zor olmayacaktır. (Lutz 1965: 52-3)

İlk dönem Freiburg Ekolü'nün ekonomik politika önerileri, sadece, başı çeken direniş gruplarında mevcut fikirlerde tipik olarak görülen sosyal ve tarımsal politika modelleri ile bağlantı kurularak anlaşılabilir (Kreisauer Kreis, Goerdeler; bakınız Mommsen 1966: 80-104). *Arbeitsgemeinschaft*'a yazdığı Eylül 1943 tarihli bir belgede von Dietze şöyle yazıyor:

Kültürel yıkımın, özellikle hukuk düzeninin, insani kişiliğin gelişimi için gerekli özgürlük ortamının yeniden inşasının ve gerçek bir toplumun şekillenmesinin üstesinden gelebilme kabiliyeti, baştan sona ekonomik düzenin seçiminde belirgin olan bir faktördür. (Blumenberg-Lampe 1986: 257)

Eucken için (1948: 119), özgürlük ve ahlak 'yeni sosyal sorunun' merkezi noktasıydı. Freiburg Dairesi 'modern endüstrileşme sürecinin bir laneti' olarak gördüğü 'stereotip'³ geliştirmeye' (*VermassungsprozeB*) şiddetle karşı çıktı: 'Stereotip oluşturmak, zihni tekdüzelik ve ruhsuzluğu beraberinde getirir (*Entseelung*); kişisel kimliğin farkında olma

² Çevirenin Notu: Stoacılık aklın hakimiyeti, tabiat şartlarına uygun hayat ve acılara katlanma gibi esaslara dayanan felsefe biçimidir.

³ Çevirenin Notu: Stereotip: Kalıp tip, kalıplaşmış kişilik anlamlarına gelmektedir.

durumunu azaltır, bireysel farklılıkları bozar ve hareket özgürlüğünü diğer deyişle ‘kişisel sorumlulukları’ ortadan kaldırır (Schwabe ve Reichardt 1984: 677). Sadece toplum içinde ‘gerçek kişilik’ ortaya çıkacak ve varlığını sürdürebilecektir. Bireyin toplumdaki uzaklaştığı yerde, ‘çürüme ve yozlaşma’ ortaya çıkacaktır. Onlar bunu ‘politik bir toplum inşa etmek için yapılan tüm girişimlerin odak noktası olan ahlak probleminin kalbi’ olarak görüyorlardı (ibid.: 691). Onların istediği ‘sosyal dokunun (*Sozialkörper*) mekaniktense organik canlı bir yapı olarak’ inşasıydı (ibid.: 716). *Freiburger Denkschrift*’ten alınan kısımlar Gerhard Ritter tarafından yazılmıştı. Eğer Memorandum’un ortaya konduğu zorlu koşullar akılda canlandırılabilirse, ortak yazarların her birinin memorandumun içinde yer verilen formülasyonlardan sorumlu olmadığı görülebilir, fakat yine de bu konularda oldukça geniş bir fikir birliğinin olduğu görülür (Lenel’in farklı bir görüşü olmasına rağmen; bakınız: Lenel 1988: 287-8). *Grundsätze* adlı eserinde Eucken (1952: 149) –mevcut pek çok formülasyonları eleştirilmiş olan- korporatif düzen (*berufsständische Ordnung*) fikrinin ‘hakiki bir moment’ ve ‘gerçek bir ilgi’ ile desteklendiğini iddia eder. Organik toplum fikri, Dietze’nin romantik bileşimlerinin tonunu daha sonra yumuşattığı tarımsal politika formülünce birleştirildi (bakınız Dietze 1967). Amerikan endüstriyel çiftçiliği ile karşılaştırdığı, ‘çiftçilik stoğunun (*schollengebundenen Bauerntum*) insan yapısına olan yakınlığına’ büyük değer verdi. Tarımcılık yapılan toprak, ‘gelecek nesillere aktarılması gereken’ miras kalan hakiki vatandı (*Heimat*)’ (Dietze 1948: 25). Diğer taraftan Eucken tarım için yapılan özel düzenlemelere karşıydı; ona göre, önceden de belirttiğimiz gibi, tam rekabetin özgürce varlığını sürdürebilmesi için bu birincil meseleydi.

Freiburg Okulunun üyeleri Alman Federal Cumhuriyeti’nin ekonomik düzenine önemli bir etki yaptılar, çünkü onlar ‘düzenlerin karşılıklı dayanışmasından’ bahsediyorlardı ve sosyal düzenin sosyalist biçimini reddediyorlardı. Onların 1945’ten sonra Almanya’nın batı yarısında kurulan çoğulcu demokrasinin habercisi oldukları çoğunlukla ileri sürülür. Fakat mesele bu değildir. Aslında, 1945’e kadar çoğunlukla direniştekilerle (bakınız Mommsen 1966: 110-55)– örneğin; zayıf olarak niteledikleri bir parti olan Weimar Cumhuriyetine muhalefet – ve hakim baskı gruplarıyla (Parteien- und Verbandestaat; bakınız örneğin Eucken 1932), ve otoriter bir hükümet fikrinin taraftarlarıyla aynı görüşleri paylaşıyorlardı. Freiburg Memorandumu’ndaki tartışmalarda yer alan Teolog Helmut Thielicke, 35 yıl sonra şuna dikkat çekti

“Memorandumda açıklanan devlet fikri şüphe götürmez şekilde Nazi rejiminin gölgesinden kurtulmuş değildir ve hatta onun anti tezi, dönemin belirgin ideolojik izlerini taşır. Bana öyle görünüyor ki, bugün geçmişe bakınca, oradaki tamamen totaliter olmayan tanımlı devlet taşıyabileceğinden fazla sorumluluk yüklenmiştir ve birkaç memleketi birden idare eden bir devletmişçesine geniş yetkilerle donatılmıştır.” (Thielicke 1979: 18)

İtiraf edildiği gibi, Freiburg Dairesi memorandumunda herhangi bir ‘özel devlet biçimine’ karar vermedi (Schwabe ve Reichardt 1984: 702), fakat geleceğin yaratıcı politikalarının ideal bir amacı olarak, ‘farklılaşmamış yığınlardan, politik farkındalık ve ahlaki sebat ile karakterize edilmiş yeni bir elit tabakadan (*Notabelnschicht*) uzak olan bir formasyon’ kurdu (ibid.: 703). Eucken tekrar tekrar rekabetçi düzenin yaratılması ve korunması için, sosyal çatışmalarında üstünde olan, güçlü bir devletin önemine vurgu yapıyordu (örneğin Eucken 1952: 325-38). Knut Borchardt (1981: 45) ‘hayırsever despota’ ihtiyaç duyan ‘paternalist bir devlet fikrinden’ bahseder. Çoğunlukla ele alınan karşılıklı dayanışma konusundaki

fikirlerinin yeniden gözden geçirilmeye ihtiyacı vardır. Ekonomik düzenin politik sistem üzerinde yansımından daha güçlü yansımaları vardır: Merkezi olarak planlanmış ekonomi, piyasa ekonomisinin politik bir dikta yönetimi ile son derece uyumlu olduğu demokratik bir hükümet sistemi yaratma çabalarına direnir (bakınız Schwarz 1992). ‘Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi’ (Demokratie und Marktwirtschaft 1989) – maalesef- ‘ortak bir ürün’ değildir!

Nazi dönemindeki akademik meslektaşlarının pek çoğunun aksine- ordoliberal düşünürlerin politikaya uyum sağladıkları konusunda hiç şüphe yoktur. İnsanlık dışı sistemin kötülüklerini hor görmeleri, Montaigne’in ‘namussuz yüzyılına’ anlam verdiği acı kınamada önceden öngörülmüştü (Jeanson’dan alıntı 1958: 49):

Kötülük yapmanın yaygınlık kazandığı bir çağ bugün en fazla değer verilen, yeni iki yüzlülük ve riyakarlık faziletlerine gelince, tüm varlığımla bundan nefret ediyorum; birliktelikten yoksun ve mide bulantısı çeken bir devlet, bugün bizlerin olduğu gibi.

Açıkça anlaşılıyor ki, burada, o karanlık günlerde Eucken ve arkadaşları için ‘zorunlu’ olmuş kehanet kabilinden kelimeler vardır. Bunlar, onlara dönemlerinin işaretlerini anlamalarında yardımcı olmuş ve onları bilimlerini, bir ‘mecburiyet’ ve ‘yaşamı biçimlendiren güç’ olarak kullanmaları hususunda teşvik etmiştir (Lutz 1961: 355).

Dipnotlar

* Bize eski taslaklar konusunda yardımcı olan yorumlarından dolayı Hauke Janssen’a ve İngilizce çeviri için Rodney Martin ve Boris Burauel’e teşekkürler.

1 Dürr (1954), Behlke (1961), Blum (1969), Oberender (1989), Starbartty (1988), ve bu çalışmalardaki bibliyografyaya bakınız. Bu konuya açıklık getiren bazı İngilizce kaynaklar: Oliver (1960), Zweig (1980), Nicholls (1984), Riha (1985), Grosseketler (1989).

2 Bu yöndeki ilk önemli adımlar Fritz Holzwarth’ın doktora tezi (1985: özellikle ch.4), ve Edgar Nawroth’un Alman Yeni liberalizminin sosyal ve ekonomik felsefesi konusundaki çözümsel analizinde (1961) atıldı.

3 Ludolf Herbst’ünki gibi mükemmel bir çalışmada dahi eksikliği açıkça görünmektedir (1982: özellikle s. 148-50).

4 Yardımcı kaynak için, özel bir yönü - Ordoliberalizm üzerinde diğer hareketlerin ‘kişisel etkisi- şematize etmeye çalışmış olan Heinz Grosseketler’a (1989: 57-76) bakınız.

5 F. Böhm, Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung (1937); F. A. Lutz, Das Grundproblem der Geldverfassung (1936); H. Gestrich, Neue Kreditpolitik (1936); L. Miksch, Wettbewerb als Aufgabe, Die Grundsätze einer Wettbewerbsordnung (1937).

6 Herhangi bir yanlış anlamamanın önüne geçmek için: Freiburg Ekolü aynı düşünceleri paylaşan, hepsi Freiburg’ta aktif rol oynamış olan (örneğin Leonhard Miksch), ekonomist ve hukukçulardan oluşan bir gruba Walter Eucken tarafından verilen isimdir; Freiburg Dairesi yalnızca Freiburg Konseyinde ya da Freiburg’da bir araya gelen ve sadece Freiburg Ekolü üyesi olanları ya da Freiburg dışından gelen ekonomistleri (Erwin von Beckerath gibi) değil, aynı zamanda ekonomist olmayanları da içeren (örn. Gerhard Ritter) üç gruptan oluşmaktaydı (bakınız Fig. 2).

7 Nübel tarafından özetlenmiş olan (1988) memorandum iki farklı baskıda yer aldı: Thielicke (1979: 26-151), Schwabe/Reichardt (1984: 655-774). İlk Kaynağın eleştirilmesi nedeniyle sonraki tercih edilmektedir.

8 Hans Möller (1992: 20* , 49*) akademideki hocalarından biri olan Heinrich von Stackelberg'in önderlik ettiği ve 1938'in sonu ile 1939'un başında kurulan, IV. Grubun habercisi olan Ulusal Sosyalist Haklar Federasyonu Politik İktisat Çalışma Grubu'nun üzerinde durdu. Eucken gurupta yer alması için davet edilen ekonomistler arasındaydı. Bununla beraber, gerçek bir toplantının yapıp yapılmadığı bilinmemektedir. Eucken aynı zamanda, savaş patlak verdiğinde, savaşın finansmanı ile ilgili (Möller tarafından kısmi olarak basıldı 1961: 25-37) bir rapor yazmakla resmi düzeyde görevlendirilmiş olan diğer üç profesörle birlikte, bu grubun dışındaki beş ekonomistten biriydi.

9 Eucken (1942: Kitap 4); daha detaylı açıklama için bakınız, örneğin, Zweig (1980: 18-26) ve Grosseckter (1989: 46-51).

Referanslar:

Backhaus, J. (1985). Keynesianizm in Germany In T. Lawson and H. Peseran (eds), *Keynes' Economics, Methodological Issues*. London and Sydney: Croom Helm, pp. 209-53.

Becker, H., Dahms, H.J. and Wegeler, C. (eds). *Die Universität Göttingen unter dem Nationalsozialismus, das verdrängte Kapitel ihrer 250jährigen Geschichte*. München: Saur.

Behlke, R. (1961). *Der Neoliberalismus und die Gestaltung der Wirtschaftsverfassung in der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin: Duncker & Humblot.

Berthold, H. (1980). Seneca-Mensch und Werk. In Seneca, *Von der Seelenruhe, Philosophische Schriften und Briefe*. Bremen: Carl Schünemann, pp.7-58.

Bethge, E. (1970). *Dietrich Bonhoeffer, Eine Biographie*. München: Chr. Kaiser.

Blum, R. (1969). *Soziale Marktwirtschaft, Wirtschaftspolitik zwischen Neoliberalismus und Ordoliberalismus*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Blumenberg-Lampe, C. (1973). *Das wirtschaftspolitische Program der 'Freiburger Kreise', Entwurf einer freiheitlich-sozialen Nachkriegswirtschaft, Nationalökonomien gegen den Nationalsozialismus*. Berlin: Duncker&Humblot.

-----(ed.) (1969). *Der Weg in die Soziale Marktwirtschaft, Referate, Protokolle, Gutachten der Arbeitsgemeinschaft Erwin von Beckerath 1943-1947*. Stuttgart: Klett-Cotta.

Böckenförde, E.-W. (ed.) (1985). *Staatsrecht und Staatsrechtslehre im Dritten Reich*. Heidelberg: C.F. Müller.

Böhm, F. (1955). Freiburger Schule und Nationalsozialismus. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 119 (24 Mai): 9.

----- (1957). Die Forschungs- und Lehrgemeinschaft zwischen Juristen und Volkswirten an der Universität Freiburg in den dreißiger und vierziger Jahren des zwanzigsten Jahrhunderts. In H.J. Wolff(ed.), *Aus der Geschichte der Rechts- und Staatswissenschaften zu Freiburg i.Br.* Freiburg: Eberhard Albert, pp.95-113.

Böhm, F., Eucken, W. and Grossmann-Doerth, H. (1937). Unsere Aufgabe. In F. Böhm, *Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtshöfperische Leistung*. Stuttgart and Berlin: W. Kohlhammer, pp. VII-XXI.

Boose, F. (1939). *Geschichte des Vereins für Sozialpolitik 1872-1932*. Berlin: Duncker & Humblot.

Borchardt, K. (1981). Die Konzeption der Sozialen Marktwirtschaft in heutiger Sicht. In O. Issing (ed.), *Zukunftsprobleme der Sozialen Marktwirtschaft*. Berlin: Duncker & Humblot, pp. 33-53.

Bülow, F. (1957). *Volkswirtschaftslehre, Eine Einführung in das wirtschafts-und sozialwissenschaftliche Denken*. Berlin and Frankfurt a.M.: Franz Vahlen.

Christmann, H.H., Hausmann, F.-R. and Briegel, M. (eds) (1989). *Deutsche und österreichische Romanisten als Verfolgte des Nationalsozialismus*. Tübingen: Stauffenburg. Frankfurt am Main: Campus.

Deichmann, U. (1992). *Biologen unter Hitler, Vertreibung, Karrieren, Forschungsförderung*. Frankfurt am Main: Camous.

Demokratie und Marktwirtschaft-ein Kuppelprodukt? (1989). Köhln: informedia-Stiftung.

Dietrich, H.-G. (1988). Kirche und Welt – Impulse aus Freiburg zur Weltkirchenkonferenz in Amsterdam 1948. *Freiburger Universitätsblätter*, 27 (102) (December): 69-80.

Dietze, C.v. (1947). *Nationalökonomie und Theologie, das christliche Deutschland 1933-1945*. Tübingen and Stuttgart: Furche.

----- (1948). Hauptprobleme europäischer Bauernpolitik einst und jetzt. In E. Salin (ed.), *Synopsis, Festgabe für Alfred Weber*. Heidelberg: Lampert Schneider, pp. 23-54.

----- (1960/62). Die Universität Freiburg im Dritten Reich. *Mitteilungen der List Gesellschaft*, 3: 95-105.

Dürr, E.-W. (1954). *Wesen und Ziele des Ordoliberalismus*. Winterthur: P.G. Keller.

Eucken, W. (1932). Staatliche Strukturwandlungen und die Krisis des Kapitalismus. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 36: 297-321.

----- (1938a). Die Überwindung des Historismus. *Schmollers Jahrbuch*, 62: 191-214.

----- (1938b). *Nationalökonomie wozu?*, 3rd edn, 1947. Godesberg: Helmut Küpper.

----- (1940a). Wissenschaft im Stile Schmollers. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 52: 468-506.

----- (1940b). *Die Grundlagen der Nationalökonomi*. Jena: Gustav Fischer.

----- (1942). Wettbewerb als Grundprinzip der Wirtschaftsverfassung. In G. Schmölders (ed.), *Der Wettbewerb als Mittel volkswirtschaftlicher Leistungssteigerung und Leistungsangauslese*. Berlin: Duncker & Humblot, pp. 29-49.

----- (1948). Die soziale Frage. In E. Salin (ed.), *Synopsis, Festgabe für Alfred Weber*. Heidelberg: Lambert Schneider, pp. 111-31.

----- (1952). Grundsätze der Wirtschaftspolitik, ed. E. Eucken and K.P. Hensel. 6th edn, 1990. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Finster, R. and Heuvel, G. van den (1990). *Gottfried Wilhelm Leibniz, mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Geuter, U. (1984). *Die Professionalisierung der deutschen Psychologie im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Golczewski, F. (1989). *Die Universität Köln und der Nationalsozialismus*, 2 vols. Köln: Böhlau.

Grossekettler, H. G. (1989). On designing an economic order. The contributions of the Freiburg School. In D.A. Walker (ed.), *Perspectives on the History of Economic Thought* Vol. II: *Twentieth-Century Economic Thought*. Selected papers from the History of Economics Society Conference, 1987. Aldershot: Edward Elgar, pp. 36-84.

Hacke, C. (1986). Widerstand gegen Hitler und das Volk. *Die Zeit*, 14 (28 March): 41-42.

Hauf, R. (1984). Zur Entstehungsgeschichte der Denkschriften der Freiburger Kreise. In K. Schwabe and R. Reichardt (eds), Gerhard Ritter, *Ein politischer Historiker in seinen Briefen*. Boppard: Harald Boldt, pp. 629-34.

Heiber, H. (1991/92). *Universität unterm Hakenkreuz*, II Parts. München: Saur.

Herbst, L. (1982). *Der Totale Krieg und die Ordnung der Wirtschaft, Die Kriegswirtschaft im Spannungsfeld von Politik, Ideologie und Propaganda 1939-1945*. Stuttgart: deutsche Verlags-Anstalt.

Heuß, E. (1989). Die theoretische Nationalökonomie im deutschsprachigen Raum vor und nach 1945. In B. Schefold (ed.), *Studien zur Entwicklung der ökonomischen Theorie VIII*. Berlin: Duncker & Humblot, pp. 63-74.

----- (1991). Persönliche Erinnerungen an Freiburg während der Kriegszeit. *Ordo, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*, 42: 3-10.

“historikerstreit” (1987). *Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. München and Zürich: Piper.

Hitler, A. (1925/27). *Mein Kampf*, 886th-890th edn, 1943. München: Zentralverlag der NSDAP, Franz Eher.

Holzwarth, F. (1985). *Ordnung der Wirtschaft durch Wettbewerb, Entwicklung der Ideen der Freiburger Schule*, Freiburg: Haufe.

Jeanson, F. (1958). *Michel de Montaigne in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Hamburg: Rowohlt.

Kilngemann, C. (1986). Vergangenheitsbewältigung oder Geschichtsschreibung? Unerwünschte Traditionsbestände deutscher Soziologie zwischen 1933 und 1945. In S. Papcke (ed.), *Ordnung und Theorie, Beiträge zur Geschichte der Soziologie in Deutschland*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, pp.223-79.

Kloten, N. (1986). Vorwort. In C. Blumenberg-Lampe (ed.), *Der Weg in die Soziale Marktwirtschaft, Referate, Protokolle, Gutachten der Arbeitsgemeinschaft Erwin von Beckerath 1943-1947*. Stuttgart: Klett-Cotta, pp.9-17.

Kluge, U. (1988). Der 'Freiburger Kreis' 1938-1945, Personen, Strukturen und Ziele kirchlich-akademischen Widerstandsverhaltens gegen den Nationalsozialismus. *Freiburger Universitätsblätter*, 27 (102) (December): 19-40.

Krause, W. (1969). *Wirtschaftstheorie unter dem Hakenkreuz, Die bürgerliche politische Ökonomie in Deutschland während der faschistischen Herrschaft*. Berlin: Akademie-Verlag.

Krohn, C.-D. (1981). *Wirtschaftstheorien als politische Interessen, Die akademische Nationalökonomie in Deutschland 1918-1933*. Frankfurt am Main: Campus.

---- (1987). *Wissenschaft im Exil, Deutsche Sozial-und Wirtschaftswissenschaftler in den USA und die New School for Social Research*. Frankfurt am Main: Campus.

Kruse, C. (1988). *Die Volkswirtschaftslehre im Nationalsozialismus*. Freiburg: Haufe.

Kurz, H.D. (1989). Die deutsche theoretische Nationalökonomie zu Beginn des 20. Jahrhunderts zwischen Klasik und Neoklassik. In B. Schefold (ed.), *Studien zur Entwicklung der ökonomischen Theorie VIII*. Berlin: Duncker & Humblot, pp. 11-61.

Lenel, H.O. (1988). Die sogenannten Freiburger Kreise. *Ordo, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*, 39:287-94.

---- (1991). Walter Euckens Briefe an Alexander Rüstow. *Ordo, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*, 42: 11-14.

Locket, R. (1985). *Erinnern und Durcharbeiten – Zur Geschichte der Psychoanalyse und Psychotherapie im Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main: Fischer.

Lundgreen, P. (ed.) (1985). *Wissenschaft im Dritten Reich*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Lutz, F.A. (1961). Walter Eucken. *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, 3: 353-56.

---- (1965). Das Werturteil in der Wirtschaftswissenschaft. *Schweizer Monatshefte*, 45 (September): 502-15. Repr. in F.A. Lutz (1971). *Politische Überzeugungen und nationalökonomische Theorie, Zürcher Vorträge*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), pp. 39-53.

Meinecke, F. (1946). *Die deutsche Katastrophe, Betrachtungen und Erinnerungen*. Wiesbaden: Brockhaus.

Möller, H. (ed.) (1961). *Zur Vorgeschichte der Deutschen Mark, Die Währungsreformpläne 1945-1948*. Basel and Tübingen: Kyklos and J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

---- (1992). Heinrich von Stackelberg – Leben und Werk. In Heinrich von Stackelberg, *Gesammelte wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen*, ed. N. Kloten and H. Möller. Regensburg: Transfer, Vol. 1, pp. 1*-74*.

Mommsen, H. (1966). Gesellschaftsbild und Verfassungspläne des deutschen Widerstandes. In W. Schmitthenner and H. Buchheim (eds), *Der deutsche Widerstand gegen Hitler*. Köln and Berlin: Kiepenheuer & Witsche, pp. 73-167.

- Mommsen, W.J. (1992). Die Geschichtswissenschaft und die Soziologie unter dem Nationalsozialismus. In *Wissenschaftsgeschichte seit 1900, 75 Jahre Universität Frankfurt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, pp. 54-84.
- Montaigne, M. de (1958). *Essays*, translated by J.M. Cohen. London: Penguin.
- Müller, E. (1988). *Widerstand und Wirtschaftsordnung, Die wirtschaftspolitischen Konzepte der Widerstandsbewegung gegen das NS-Regime und ihr Einfluß auf die Soziale Marktwirtschaft*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Nawroth, E.E. (1961). *Die Sozial-und Wirtschaftsphilosophie des Neoliberalismus*. Heidelberg and Löwen: F.H. Kerle and E. Nauwelaerts.
- Nicholls, A.J. (1984). The other Germany-the 'Neo-Liberals'. In R.J. Bullen, H. Pogge von Strandmann and A.B. Polonsky (eds), *Ideas into Politics, Aspects of European History 1880-1950*. London: Croom Helm; German version: Das andere Deutschland-Die Neoliberalen' *Zeitschrift für Wirtschaftspolitik*, 33 (1984): 241-59.
- Nübel, H.U. (1988). Bonhoeffer und die Denkschrift des Freiburger Kreises. *Freiburger Universitätsblätter* 27 (102) (December): 41-52.
- Oberender, P. (1989). Der Einfluß ordnungstheoretischer Prinzipien Walter Euckens auf die deutsche Wirtschaftspolitik nach dem zweiten Weltkrieg: Eine ordnungspolitische Analyse. *Ordo, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*, 40: 321-50.
- Oliver, H.M. jr. (1960). German Neoliberalism. *The Quarterly Journal of Economics*, 74: 117-49.
- Pribam, K. (1983). *A History of Economic Reasoning*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Riha, T. (1985). German Political Economy: The History of an Alternative Economics. *International Journal of Social Economics*, 12 (3/4/5): 1-248.
- Ringer, K. (1991). Constantin von Dietze, Zu seinem 100. Geburtstag am 9. August 1991. *Agrarwirtschaft*, 40: 318-23.
- Rübsam, D. and Schadek, H. (eds) (1990). *Der 'Freiburger Kreis'-Widerstand und Nachkriegsplanung 1933-1945*, Freiburg: Ploetz.
- Säcker, F.J. (ed.) (1992). *Recht und Rechtslehre im Nationalsozialismus*. Baden-Baden: Nomos.
- Schefold, B. 8ed.) (1989). *Wirtschafts-und Sozialwissenschaftler in Frankfurt am Main*. Marburg: Metropolis.
- Schmädeke, J. and Steinbach, P. (eds) (1985). *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus, Die deutsche Gesellschaft und der Widerstand gegen Hitler, München: Piper. Leistungssteigerung und Leistungsauslese*. Berlin: Duncker & Humblot.
- (1980). Geistige Wurzeln des Wirtschaftsliberalismus, Die 'Untergrund-Nationalökonomie' im Dritten Reich. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 98 (26 April): 15.

Schmolz, M. (1992/93). Walter Euckens Kontroverse mit der Historischen Schule-eine kritische Bilanz. Paper presented to the Annual Meeting of the Verein für Socialpolitik, Oldenburg, September 1992. To be published 1993.

Scholder, K. (ed.) (1982). *Die Mittwochs-Gesellschaft, Protokolle aus dem geistigen Deutschland 1932 bis 1944*. Berlin: Siedler.

Schwabe, K. and Reichardt, R. (eds) (1984). *Gerhard Ritter, Ein politischer Historiker in seinen Briefen*. Boppard: Harald Boldt.

Schwarz, G. (1992). Marktwirtschaftliche Reform und Demokratie-Eine Haßliebe? *Ordo, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*, 43: 65-90.

Sombart, W. (1930). *Die drei Nationalökonomien, Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft*. München and Leipzig: Duncker & Humblot.

Spiethoff, A. (1932). Die Allgemeine Volkswirtschaftslehre als geschichtliche Theorie, Die Wirtschaftsstile, *Schmollers Jahrbuch*, 56: 891-924.

Srubar, I. (ed.) (1988). *Exil, Wissenschaft, Identität, Die Emigration deutscher Sozialwissenschaftler 1933-1945*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Stackelberg, H.v. (1992). *Gesammelte wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen*, 2 vols., ed. N. Kloten and H. Möller. Regensburg: Transfer.

Starbatty, J. (1988). Ordoliberalismus. In O. Issing (ed.), *Geschichte der Nationalökonomie*, 2nd edn. München: Franz Vahlen, pp. 191-207.

Stolleis, M. and Simon, D. (eds) (1989). *Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus*, Beiträge zur Geschichte einer Disziplin. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Thielicke, H. (ed.) (1979). *In der Stunde Null, Die Denkschrift des Freiburger 'Bonhoeffer-Kreises': Politische Gemeinschaftsordnung, Ein Versuch zur Selbstbesinnung des christlichen Gewissens in den politischen Nöten unserer Zeit*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Treue, W. (1985). Vorwort. In J. Schmäddeke and P. Steinbach (eds), *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus, Die deutsche Gesellschaft und der Widerstand gegen Hitler*. München and Zürich: Piper, pp.XVVII-XX.

Völker, A. (1988). Das 'Freiburger Konzil', Widerstand und Nachkriegsplanung. *Freiburger Forum*, 12 (September): 4-6.

Winkel, H. (1977). *Die deutsche Nationalökonomie im 19. Jahrhundert*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Wiskemann, E. and Lütke, H. (eds) (1937). *Der Weg der deutschen Volkswirtschaftslehre, Ihre Schöpfer und Gestalter im 19. Jahrhundert*. Berlin: Junker and Dünhaupt.

Woll, H. (1988). *Die Wirtschaftslehre des deutschen Faschismus*. München: Oldenbourg.

Zweig, K. (1980). *The Origins of the German Social Market Economy, The Leading Ideas and their Intellectual Roots*. London and Virginia: Adam Smith Institute.

